

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Jana Kubelková

URBANIZACE CHUDOBY
V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH

Bakalářská práce

Praha 2007

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Josef Novotný, Ph.D.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze podklady (literaturu, data, elektronické zdroje a fotografie) uvedené v příloženém seznamu.

V Praze dne 28.5.2007

Jana Kubelková

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucímu bakalářské práce RNDr. Josefu Novotnému, Ph.D. za čas věnovaný mé práci a za jeho cenné připomínky při konzultacích.

OBSAH

Seznam grafů, tabulek, rámečků a obrázků	4
Úvod	5
1 Urbanizace v globálním kontextu	7
2 Vymezení chudoby a charakteristika specifik městské chudoby	10
2.1 Definice chudoby.....	10
2.2 Rozdíly mezi městskou a venkovskou chudobou a zranitelnost chudých ...	12
2.3 Spojení mezi městem a venkovem	24
3 Snahy omezovat chudobu ve městech	27
3.1 Rozvojové cíle tisíciletí (MDG)	28
3.2 Strategické dokumenty pro snižování chudoby	30
3.3 Městská chudoba v PRSP	32
3.4 Boj s městskou chudobou v Zambii.....	40
3.5 Současnost a další vývoj PRSP	48
Závěr	54
Použitá literatura	55
Přílohy	61

SEZNAM GRAFŮ, TABULEK, RÁMEČKŮ A OBRÁZKŮ

Graf 1 – Celková populace světa 1950-2030	7
Graf 2 – Podíl urbanizované populace podle velikosti sídel	9
Graf 3 – Podíl pracovní síly v jednotlivých sektorech hospodářství	17
Graf 4 – Zaměstnanost v neoficiální ekonomice.....	17
Graf 5 – Podíl obyvatelstva žijícího ve slumech	19
Graf 6 – Podíl populace měst žijící ve slumech.....	19
Graf 7 – Cena za vodu a faktor rozdílu cen chudých a bohatých	20
Graf 8 – Celková a extrémní chudoba v Zambii podle města a venkova.....	41
Graf 9 – Celková a extrémní chudoba v Zambii v jednotlivých provinciích	42
Tabulka 1 – Komplikovanost administrativních úkonů potřebných k podnikání.....	33
Tabulka 2 – Vnímání "dobrého života" v Luapula venkovským obyvatelstvem	43
Tabulka 3 – Vnímání "dobrého života" ve dvou slumech provincie Lusaka.....	43
Tabulka 4 – Projekty rozvojové spolupráce ČR realizované v Zambii	47
Rámeček 1 – Slum Yamuna Pusta.....	20
Rámeček 2 – Zdravotní péče ve slumu v Nairobi	22
Rámeček 3 – Akosuin příběh	26
Rámeček 4 – Neformální podnikání v Jižní Africe	32
Rámeček 5 – Dosah pracovních příležitostí	34
Rámeček 6 – Nové přístupy k řešení nezaměstnanosti	34
Rámeček 7 – Městské zemědělství v Lusace.....	35
Rámeček 8 – Operace „Murambatsvina“.....	35
Rámeček 9 – Legalizace majetkových práv v Peru	36
Rámeček 10 –Vládou podporovaný Squatting v Pákistánu	37
Rámeček 11 – Mikrokredit.....	38
Rámeček 12 – Rozvoj komunikace s občany	39
Rámeček 13 – Podpora Výborů pro Rozvoj Komunity na Srí Lance	40
Obrázek 1 – Procento populace žijící ve městech.....	8
Obrázek 2 – Průměrný růst populace mezi roky 2000-2005	8
Obrázek 3 – Venkovská oblast nejchudšího mexického státu Chiapasu.....	13
Obrázek 4 – Slum v Ciudad de México v hlavním městě Mexika	14
Obrázek 5 – Schéma kumulovaných příčin městské chudoby	16
Obrázek 6 – Slum v Manile na Filipínách	18
Obrázek 7 – Procento populace s přístupem k pitné vodě	21
Obrázek 8 – Pouliční příprava jídla v Indii	24

ÚVOD

S příchodem třetího tisíciletí se začíná měnit pohled na chudobu v rozvojových zemích. Ukazuje se, že tradiční pohled na chudobu jako problém venkova již ne zcela odpovídá probíhajícím změnám. Rychlá urbanizace rozvojového světa přenáší postupně čím dál větší díl problému chudoby rozvojových zemí do měst. Obraz měst jako center společensko-ekonomické modernizace a prosperity se leckde mění, ačkoliv průměrné statistické ukazatele tomu nemusí nasvědčovat.

Městská chudoba a její podceňování jsou specifickým problémem, na který je třeba zaměřit pozornost a úsilí. Je zajímavé, že o rozdílů města a venkova koluje mezi lidmi několik hluboce zakořeněných mýtů. Skutečnou situaci a perspektivy života ve městech nejsou často schopni posoudit ani sami chudí obyvatelé rozvojových zemí mířící v masových měřících z venkova do měst. Ne vždy dochází ke splnění jejich snu o lepším životě, neboť se ve městě jejich reálná životní situace nezdědka ještě zhorší. To mě přimělo k zamyšlení se nad problémem urbanizace chudoby a k analýze vybraných přístupů k jeho řešení.

V této práci si kladu dva hlavní cíle. Cílem první části je jednak na základě dostupných statistik zhodnotit stav a vývoj urbanizace v rozvojových zemích a dále charakterizovat, resp. poukázat na problém, který zde označuji jako urbanizace chudoby. Pod tímto termínem si zde ovšem nepředstavuji jen migraci chudých obyvatel z venkova do měst, ale používám ho spíše obecněji, jako označení pro narůstající význam městského segmentu chudoby v řadě zemí rozvojového světa. Ačkoliv je zřejmé, že venkovská a městská chudoba rozvojového světa představují „dvě strany téže mince“ (oba segmenty lze ostatně v praxi jen těžko „objektivně“ oddělit), budu se zde snažit specifikata života v chudobě ve městech zdůraznit. Druhým cílem práce je pak pokus o analýzu vybraných nástrojů boje proti chudobě, když se snažím analýzou strategických dokumentů zjistit, zda a jaký důraz je v nich položen na snahy o omezení chudoby ve městech.

Od uvedených cílů práce se odvíjí i základní hypotézy, které se snažím ověřit či vyvrátit. Jde zejména o ověření předpokladu, že k urbanizaci chudoby ve výše uvedeném smyslu opravdu dochází – tzn., že se těžiště chudoby vskutku postupně přesouvá z venkova do měst. Druhá obecná hypotéza se pak týká druhého ze zmíněných cílů, tj. náplně strategií orientovaných na boj s chudobou. V tomto ohledu předpokládám, že venkovská chudoba je stále vnímána jako převažující problém a to i v rámci strategií, které chudobu řeší. Z hlediska perspektiv budoucího vývoje však tato situace nemusí být zcela na místě.

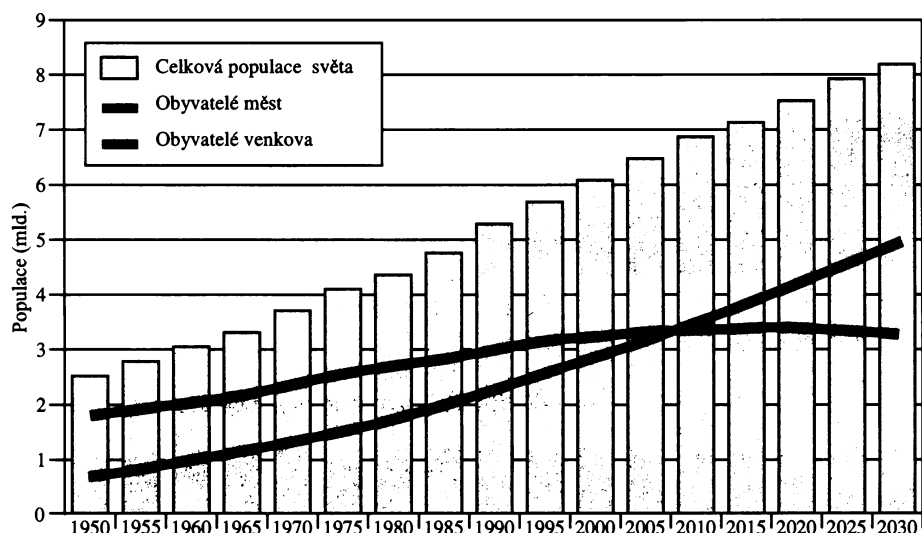
Předkládaná studie je strukturována následujícím způsobem. Úvodní část práce (kapitola 1) se zabývá kvantitativní analýzou současného stavu urbanizace ve světě a jejím očekávaným vývojem. Více prostoru je dále věnováno vymezení a měření chudoby podle různých kritérií. Porovnávány jsou také základní rysy městské a venkovské chudoby, dále jsou charakterizovány aspekty zranitelnosti chudých ve městech a poukázáno je na dynamický střet městského a venkovského způsobu života. Ve druhé části je pozornost věnována různým způsobům řešení problémů urbanizace chudoby se zaměřením na boj s chudobou podle Strategických dokumentů pro snížení chudoby (PRSP). Je nastíněn konkrétní odraz těchto dokumentů v boji s chudobou měst následovaný rozбором příkladu strategií uplatňovaných v Zambii. Na závěr je popsán současný stav a vývoj PRSP.

Tématiky se různou měrou dotýká množství převážně anglicky psané literatury, a proto ji zmiňuji průběžně v jednotlivých kapitolách. V českém jazyce se tomuto a příbuzným tématům věnuje jen málo pozornosti.

1 URBANIZACE V GLOBÁLNÍM KONTEXTU

Podle existujících odhadů dochází právě v současnosti k situaci, kdy poprvé v historii bude ve městech žít více lidí než na venkově. Je to důsledek dlouhodobého trendu, díky kterému se předpokládá, že v roce 2017 dosáhne světová populace měst čtyř miliard lidí. Do roku 2030 bude ve městech žít na pět miliard obyvatel, což bude přibližně 61 % světové populace. Přestože dochází k rychlé urbanizaci, ve venkovských oblastech se stále nachází 3,3 miliardy obyvatel, 71 % z nich žije v Asii (především v Indii, Číně, Indonésii a Bangladéši). Do roku 2030 se však očekává ustálení stavu venkovského osídlení na třech miliardách – viz Graf 1.

Graf 1– Celková populace světa 1950-2030

Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2005 Revision

Tento růst však neprobíhá rovnoměrně, urbanizace rozvojových zemí roste pětkrát rychleji než v zemích rozvinutých. Mezi nejméně urbanizované části světa patří Afrika a Asie (38 % a 40 %). V těchto oblastech se nicméně do roku 2030 očekává nejvyšší nárůst až na 50 % obyvatel ve městech. Sedm z deseti městských obyvatel by tak mělo připadat na Afriku a Asii. V Latinské Americe a Karibiku je městská populace již 77 %, v roce 2030 by měla tvořit 84 % (viz Obrázek 1 a Obrázek 2).

Urbanizace rozvojového světa se v mnohých aspektech liší od dříve započatého procesu v rozvinutých zemích. Ekonomická úroveň států je výrazně nižší. Obyvatelé těchto zemí mají nižší naději dožití, příjem energie a úroveň vzdělání. Proces zahrnuje více lidí, rozsah migrace

je větší a rychlejší. Ekonomická modernizace výrazně zaostává za rychlostí urbanizace, většina nově přichozích tak má problémy se získáním zaměstnání. Spontánní osídlování velkých měst má většinou charakter rozsáhlých slumů. Roste tlak na sociální změny ve společnosti. Urbanizace není pouze procesem vytvořeným v důsledku hospodářského rozvoje. Je to výsledek globálních i místních demografických, sociálních, ekonomických, politických, technologických, geografických a kulturních faktorů (Pacione, 2001).

Obrázek 1 – Procento populace žijící ve městech

Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2005 Revision

Obrázek 2 – Průměrný růst populace mezi roky 2000-2005

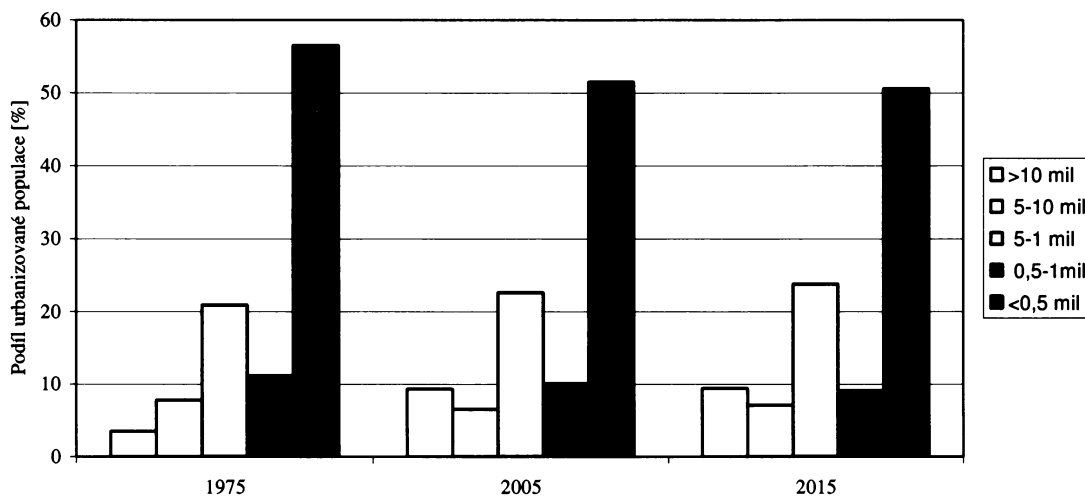

Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2005 Revision

Odborníci organizace UN HABITAT odhadují, že dnešní města obývají tři miliardy lidí, z čehož jedna třetina žije ve slumech. Každý den se do slumů přistěhuje 100 tisíc nových obyvatel, což přibližně odpovídá jedné osobě za sekundu. Při zachování stejných podmínek se za následujících 25 let populace slumů zdvojnásobí. Do roku 2030 by tak 80 % připadalo na města rozvojového světa (CARE, 2006).

Kvůli rychlé urbanizaci Asie, Afriky a Latinské Ameriky dojde do roku 2015 z hlediska počtů obyvatel k „sesazení“ nejvýznamnějších měst dneška (Tókjó, New York, London, Shanghai, Paris) městy Mumbai, Dillí, Ciudad de México, a São Paulo – pouze Tókjó dokáže s dynamickými městy Jihu držet krok (viz Příloha 1). Z třiceti největších aglomerací bude na rozvojový svět připadat více než dvacet pět. Ač je tradičně s rychlým populačním růstem spojována hlavně Asie (např. Dillí, Dháka, Mumbai), ve skutečnosti se nejdynamičtěji urbanizuje oblast Afriky a to především v malých a středních konurbacích. 51,5 % urbanizované populace žije ve městech do pěti set tisíc obyvatel – viz Graf 2.

Graf 2 – Podíl urbanizované populace podle velikosti sídel

Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2005 Revision

S pokračující urbanizací rozvojového světa vzrůstá zároveň také chudoba ve městech. Město je základním místem výroby, obchodu, hromadění kapitálu, střetu různých sociálních skupin a koncentrace politické moci. Obraz města jako centra bohatství a rozvoje se pod tlakem „urbanizace chudoby“ rozvojového světa začíná měnit na místa chudoby a strádání.

2 VYMEZENÍ CHUDOBY A CHARAKTERISTIKA SPECIFIK MĚSTSKÉ CHUDOBY

2.1 Definice chudoby

Otázkou je, jak chudobu definovat a měřit. Většina definic mluví o nedostatku základních lidských potřeb. Co však jsou základní lidské potřeby? Např. Světová banka na chudobu nahlíží jako na neschopnost dosáhnout minimálních životních standardů, ale vymezení pojmu životní standard je taktéž poměrně obtížné. Nejpoužívanějším ekonomickým indexem je příjem a spotřeba, důležitou roli hrají také sociální ukazatelé jako zdraví, střední délka života, dětská úmrtnost, gramotnost a přístup k veřejným statkům (jako například k pitné vodě). Ve snaze dále zpřesnit měření chudoby se připojují další kritéria jako náchylnost k rizikům, zranitelnost, závislost a omezování v rozhodování.

Obyvatelé různých koutů světa žijí ve specifických podmínkách. Představme si jednu rodinu se šesti dětmi bydlící ve venkovské chatrči, jejich denní příjem činí 12 dolarů, mají přístup k pitné vodě, ale v dalekém okolí není jediná nemocnice ani škola. Druhá rodina má čtyři děti žije v městském slumu, chatrč obývá spolu s dalšími dvěma rodinami, denně si vydělá deset dolarů, může využívat pouze užitkovou vodu, dětem se dostává bezplatná zdravotní péče a vzdělání. Která z rodin je na tom hůř?

Proč se tedy vůbec snažit chudobu měřit, když je to celkem problematické? Snaha o pokud možno „objektivní“ poznání toho „jevu“ je jedním z prvních kroků pro formulaci efektivních strategií omezování chudoby. Proto je potřebné vymezit co nejpřesněji kdo je a kdo není chudý a to jak v ohledu k horizontálnímu – geografickému vymezení (vymezení oblastí, kde se chudí koncentrují), tak i v pohledu vertikálním – „sociálně-stratifikačním“ pohledu (vymezení chudých vrstev obyvatelstva). Situaci komplikuje nedostatek kvalitních dat o počtech chudých a jejich přechodu do měst. V praxi pak nezbyvá než využívat neúplných informací, které jsou k dispozici, a na jejich základě vymezit určitou hranici pod níž se obyvatelstvo označuje jako chudé (Novotný, 2006).

Příjmová chudoba

Tradičním ekonomickým ukazatelem je 1 \$ na osobu za den (v cenách roku 1985), který srovnává pouze příjmy. Hranice 1 \$ na den se v mnoha směrech ukazuje jako nevyhovující, nevystihuje rozdílné podmínky a náklady na živobytí jednotlivých oblastí. Do charakteristiky

se nepromítá přístup k základním službám (voda, kanalizace, infrastruktura, vzdělání, zdravotní péče), dále neodráží nakolik jsou dodržována lidská práva nebo pracovní podmínky. Je také těžké ohodnotit domácí výrobu a samostatnou výdělečnou činnost, která většinou není do příjmů zahrnuta. Jednoduše nelze ani vymežit standardní úroveň potřeb ovlivňovanou kulturním a osobním vnímáním. Jak potřeby tak i životní náklady se velmi významně liší mezi oblastmi města a venkova i v městech samotných. Některé zdroje jako palivo, pitná voda či stavební materiál lze v mnohých venkovských oblastech získat zadarmo nebo podstatně levněji. Venkované si mohou obstarat i část potravy z obecní půdy, lesů, řek. Ačkoliv jsou základní formy zemědělství prováděny i ve městě, musí se zde většinou za využití půdy platit. Nesouměřitelné jsou náklady na bydlení. Lidé pracující v centrech velkých měst, musí čelit nevýhodám drahého a časově náročného dojíždění z levnějších zázemí sídel. Mnoho chudých platí za ubytování v přeplněných oblastech s vysokou kriminalitou, bez napojení na základní služby v přepočtu paradoxně vyšší nájem než mnozí ze střední třídy (Wratten, 1995).

Absolutní a relativní chudoba

Absolutní chudoba je definována na základě absolutně definované hranice příjmu, resp. výdajů na potřeby pro přežití, základní vybavení domácnosti a nezbytné služby, jako jsou zejména pitná voda, kanalizace, vzdělání, zdravotnická péče a doprava. Tato často využívaná definice však neodráží příjmovou nerovnost (tj. postavení vůči ostatním členům dané společnosti), rozdílnost potřeb ve společnosti ani změny těchto potřeb v čase.

Relativní chudoba, která je definována hranicí příjmu či výdajů stanovenou určitým poměrem k průměru či mediánu dané společnosti, více odráží změny a rozdíly v jedné společnosti, zaměřuje se na postavení v rámci dané společnosti. Za chudého se v tomto pojetí považuje ten, kdo není hmotně zabezpečen natolik, aby byl považován za rovnoprávného člena společnosti (Moser, 1995). Do určité míry je tak zohledněna i subjektivní dimenze chudoby, tj. její vnímání na základě porovnání vlastní situace s ostatními členy dané společnosti.

Definice podle sociálních ukazatelů

Sociální ukazatele doplňují charakteristiky chudoby, které lze jen těžko vyjádřit příjmovými nebo spotřebními indexy. Patří mezi ně naděje na dožití, dětská úmrtnost, výživa, podíl rodinného rozpočtu věnovaný na potraviny, gramotnost, poplatky za školní docházku, přístup ke zdravotní péči nebo k pitné vodě. Právě tyto ukazatele bývají často využívány na porovnávání rozdílů v charakteru chudoby mezi městem a venkovem. Problémem však

zůstává, že také tyto ukazatele obvykle vypovídají o průměrech (středních hodnotách) obyvatelstva v daných regionech, přičemž lze očekávat, že chudí ve městech sice mají teoreticky k uvedeným službám jako je vzdělání či zdravotnictví větší přístup, často si je ovšem nemohou dovolit.

Standardizovaná data v podrobnějším rozvedení jsou nutná pro porovnávání různých skupin (město – venkov, různé části města, muži – ženy, mladí – staří atd.) a pro hodnocení vývoje chudoby v čase. Celkově lze říci, že kvantifikace chudoby přináší pouze částečný obraz skutečnosti a zkresluje obraz o struktuře chudoby. Kdo je tedy chudý? Jak stanovit minimální hranici příjmu? Mnohé antropologické studie ukazují, že samotní lidé často hodnotí své postavení podle jiných měřítek než odborníci. Zohledňují také kvalitativní aspekty života jako nezávislost, bezpečnost, svébytnost, nevykořisťování ve společnosti, svoboda rozhodování, zákonná a politická práva. (Wratten, 1995)

2.2 Rozdíly mezi městskou a venkovskou chudobou a zranitelnost chudých ve městech

Města jsou často vnímána jako místa rozvoje, póly růstu, resp. území koncentrovaného blahobytu či alespoň koncentrace příležitostí k jeho dosažení. Chudoba je naopak klasicky spojována s venkovem. Venkovské části světa jsou převážně zemědělské, alternativní možnosti výdělku jsou obvykle omezené. Zemědělská činnost je zpravidla fyzicky náročná a bývá málo ohodnocená. Mezi další tradiční charakteristiky „chudoby venkova“ patří nedostatek kvalitních služeb jako přístup ke zdravotní péči, nízká úroveň vzdělávání, nedostupnost elektrické energie. Zdroje pitné vody jsou často vzdáleny od místa bydliště. Nepříznivým faktorem zdůrazňovaným ekonomy je nízká produktivita práce. (Baker, 2003, s.238).

S rozvojem urbanizace v chudých zemích se postupně vyostřuje problém „moderní“ městské chudoby, která se v mnohých ohledech výrazně odlišuje od chudoby „tradiční“ venkovské. Města se vyznačují vysokou koncentrací obyvatelstva, která je ovšem často provázena velkou mírou nezaměstnanosti nutící chudé uchýlovat se k neoficiálním zdrojům příjmů. Ve městě značně stoupá závislost na penězích. Nedostatek půdy neumožňuje samozásobitelství, chudí si musí kupovat až 90 % potravy (Maxwell, 1999). Nejsou dostupné ani další přírodní materiály (například dřevo jako palivo nebo stavební materiál), které lze na venkově využívat bez poplatků. Ve snaze zvýšit příjmy domácností dochází do zaměstnání ve městech také relativně více žen, což může mimo jiné také způsobovat problémy

při výchově dětí. Na ulicích tak přibývá procento bezcílně se potulujících dětí. Kvůli omezenému či deformovanému fungování vztahů ve společnosti dochází k sociálnímu vyloučení jednotlivců a rozpadu tradičních sociálních sítí. Zklamání z viditelných rozdílů mezi bohatými a chudými obyvateli, které je v městském prostředí mnohem bezprostředněji vnímáno, může přispívat k nárůstu násilí. Gangy se často formují právě z bezprizorních dětí ulic. Slumy se mnohdy nacházejí v oblastech se znečištěným prostředím, to má za následek zvýšený výskyt chorob. Významnou charakteristikou městské chudoby je v neposlední řadě nedostatek životního prostoru a nejistota střechy nad hlavou. „Moderní“ chudoba je dynamičtější proces vyznačující se vysokou náchylností k rizikům, což může snadno zapříčinit pád pod hranici chudoby. Chudí ve městech mají sice na jednu stranu více příležitostí (např. získat práci), nicméně tyto šance jsou v reálných podmínkách řady měst rozvojového světa často pouze teoretické, značná část lidí ve městech chudých zemí tak má omezené možnosti vlastního zabezpečení, a proto se stávají zranitelnějšími.

Obrázek 3 – Venkovská oblast nejchudšího mexického státu Chiapasu

Zdroj: Archiv autorky

Obrázek 4 – Slum v Ciudad de México v hlavním městě Mexika

Zdroj: World 66 (2006)

Novotný (2004) upozorňuje na situaci, že „za uvedeným („statisticky strohým“) konstatováním se tedy skrývá další, v mnoha ohledech závažnější skutečnost a to rozdílný charakter venkovské a městské chudoby. Nadsazeně řekněme, že „bez-časový romantický obraz chudých vesničanů, závislých na (většinou statisticky nepodchyceném) subsistenčním zemědělství, kteří pozvolna procházejí jednotlivými fázemi svého života a cyklicky ubíhajícího času, lze postavit do ostrého kontrastu s bezprostřední překotnou realitou každodenních existenciálních problémů obyvatel slumů velkoměst rozvojového světa.“

Jedním z důvodů vysokého stupně zranitelnosti chudých ve městě je bezvýchodnost situace při řešení problémů a krizí. Pro porozumění jejich postavení je nutné zkoumat různé příčiny tohoto stavu, který je většinou charakterizován nahromaděním nepříznivých okolností, kdy jedna způsobuje další. Mezi základní témata při zkoumání chudoby patří příjem-spotřeba, zdraví, vzdělání, bezpečnost, zplnomocnění.

Výše uvedené odlišnosti nemohou zcela postihnout všechny aspekty rozdílu mezi městskou a venkovskou chudobou, jsou však poměrně výstižnou schematizací reality. Např. Baharoglu (2001, s. 127) popisuje městskou chudobu takto:

Migrace není hlavním vysvětlením pro chudobu měst. Mnohé studie ukazují, že stěhování venkovanů do měst netvoří kvantitativně ani polovinu růstu měst. Hlavními důvody nárůstu je přirozený přírůstek městských obyvatel a pohlcování vesnic periferiemi měst.

Urbánní podmínky nemůžeme generalizovat. Různé typy měst řeší rozdílné problémy. Odlišnosti se vyskytují také mezi městy jednotlivých zemí.

Koncepce města se vyznačuje svou různorodostí. Průměrné ukazatele blahobytu nikdy nemohou poskytnout obrázek skutečné chudoby, protože zde žijí bohatí i chudí dohromady. Projev chudoby je místně specifický a je důležité znát konkrétní podmínky jednotlivých skupin.

Chudí jsou také vysoce nesourodá skupina. Mají odlišné potřeby a jsou vystaveni rozdílnému stupni ohrožení. Mezi nejdůležitější rozdíly patří gender, fyzické a mentální dispozice, etnická nebo rasová příslušnost, zázemí.

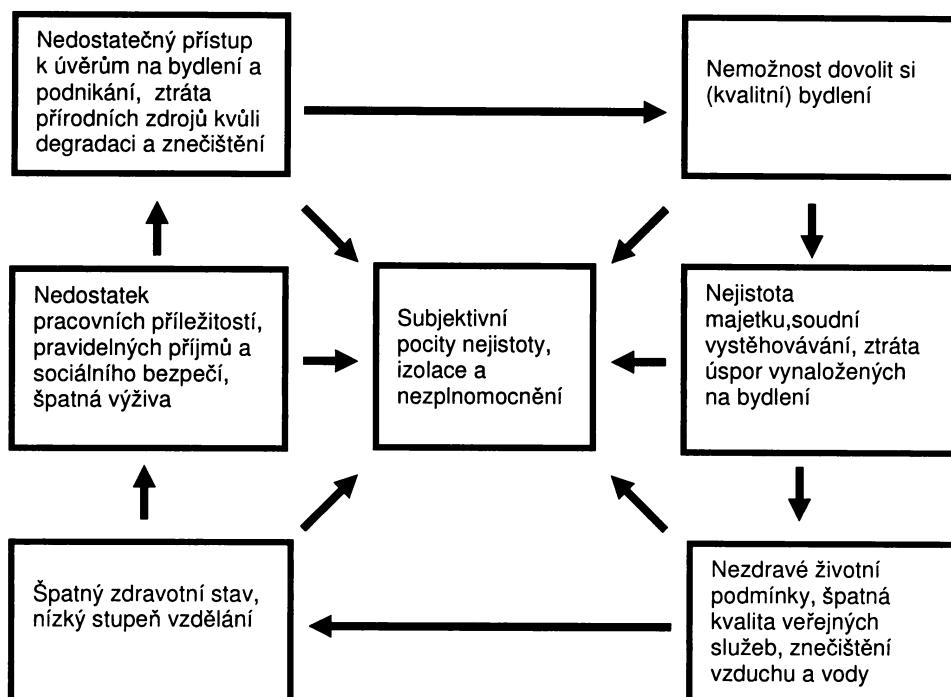
Chudoba se liší svou povahou, zda se jedná o dočasný nebo trvalý stav. Jde o dynamický proces, do kterého mohou lidé spadnout nebo se naopak z něj vymanit. Závažnější je pochopitelně dlouhodobé setrvávání v podmínkách chudoby a její reprodukce z rodičů na děti atp. V takových případech se chudoba stává jakousi „normou“ – sledujeme ustavení tzv. kultury chudoby (viz Lewis, 1959).

Slabá urbánní politika a nevhodný politický systém zvyšuje zranitelnost chudých ve městech. Korupce, neúčelná politika a nevhodné regulace nebo naopak deregulace vedou k různým nedostatkům jako je špatná infrastruktura a služby, omezený přístup ke zdravotní péči a vzdělání nebo sociální vyloučení. Lepší vláda je potřebná pro posílení chudých, zlepšení jejich možností a bezpečnosti.

Chudí jsou si schopni sami pomoci. Mohou se aktivně účastnit rozvoje, pokud se jim poskytnou práva, možnost rozhodování a zodpovědnost za své činy (Baharoglu, 2002).

Je nutné zkoumat souvislosti mezi jednotlivými aspekty chudoby: závislosti na peněžním příjmu, špatném životním prostředí, rozpadu vztahů ve společnosti, nekvalitním bydlením a nedostatečným přístupem k základním službám (viz Obrázek 5). Pocit bezbrannosti je často úzce spojen s majetkovým vlastnictvím. Čím méně lidé vlastní, tím více je umocňován pocit nejistoty a nedůležitosti lidského bytí, což se může projevit vzrůstem kriminality.

Obrázek 5 – Schéma kumulovaných příčin městské chudoby

Zdroj: Baharoglu (2001)

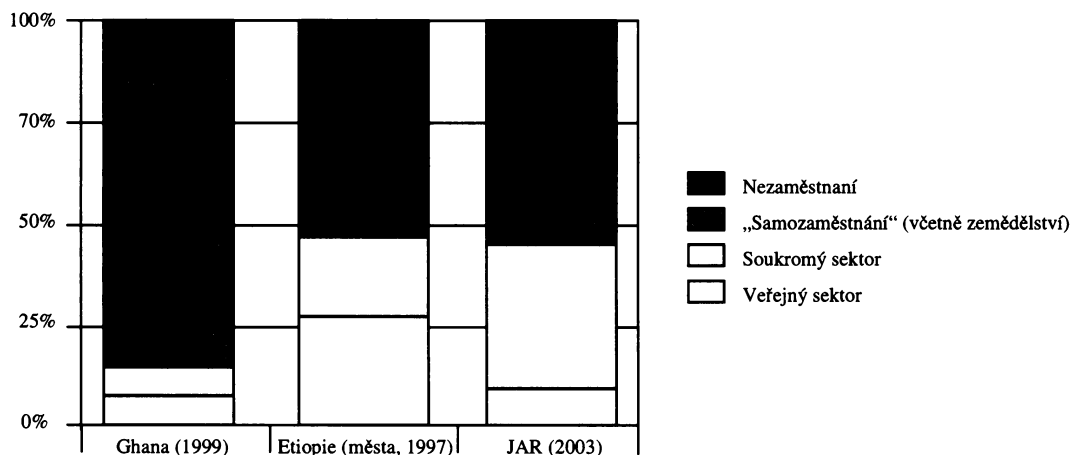
Nyní se podívejme na některé nejnvýraznější problémy podrobněji:

Závislost na penězích a problémy se zaměstnáním

Na rozdíl od venkovských oblastí jsou občané měst závislí téměř výhradně na penězích, ze kterých musí obstarat všechny základní potřeby jako potraviny, pitnou vodu, bydlení, oblečení apod. V některých rozvojových zemích padne na potravu 60-80 % veškerých příjmů (Maxwell, 2000).

Nedostatek dobře placeného, stálého zaměstnání je obvykle hlavní příčinou městské chudoby. Získání zaměstnání je oproti venkovu výrazně náročnější, protože chudinské čtvrti jsou přeplněny práceschopnými lidmi. Ve venkovských oblastech řady rozvojových zemí nachází většina obyvatelstva uplatnění v neoficiálním samozásobitelském (z pravidla zemědělském) sektoru ekonomiky. Reálná nezaměstnanost proto sice může být malá, nicméně pracovní síla je značně podvyužita (proto můžeme mluvit o vysoké podzaměstnanosti – viz Graf 3 – Ghana) Ve městech s komercializovanější ekonomikou (viz Etiopie a JAR) však samozásobitelský sektor neabsorbuje takové množství pracovních sil a reálná nezaměstnanost je zde vysoká, Většina obyvatel nachází jedinou možnost obživy v neformální ekonomice (Novotný, 2006).

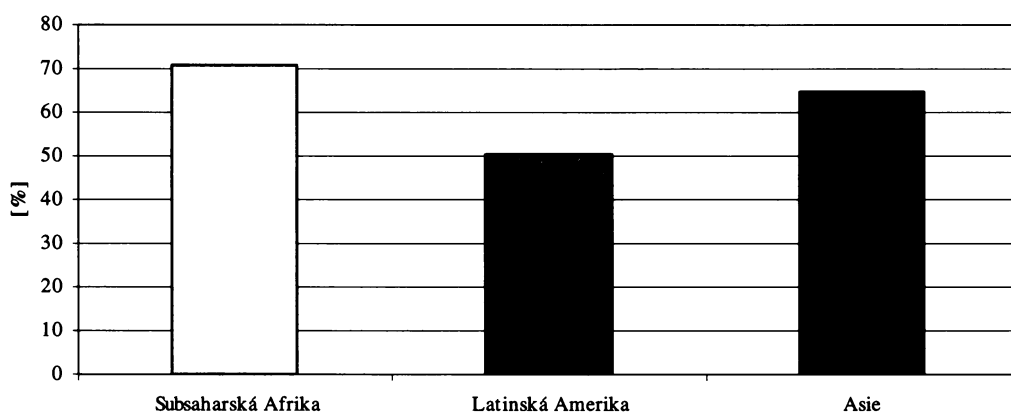
Graf 3 – Podíl pracovní síly v jednotlivých sektorech hospodářství

Zdroj: Novotný (2006)

Zaměstnaní v této tzv. šedé ekonomice se vyznačuje nízkými platy, nízkou produktivitou a nekvalifikovanou prací. Obvykle jde o pololegální činnosti malého měřítka prováděnou v domácnosti. Souvislé příjmy narušuje sezónnost prací a zvýšené riziko vzniku nemocí (Maloney, 2003). Neformální sektor zahrnuje až 72 % zaměstnanosti Afriky (vyjma zemědělství), v Asii činí 65 % a v Latinské Americe 51 % (ILO, 2002). Rozsáhlost sektoru způsobuje velké problémy při počítání celkových příjmů jednotlivých zemí a tím i obtížnost sestavení odpovídajících rozvojových strategií.

Graf 4 – Zaměstnanost v neoficiální ekonomice

Zdroj: ILO (2002)

Jednu z nejrozšířenějších neformálních aktivit reprezentuje pouliční prodej potravin. Tinker (1997, s.149) uvádí, že úspěšní prodavači si mohou vydělat víc než učitelé nebo státní úředníci. Ač pouliční prodej výrazně oživuje malé podnikání, většina vlád chce tuto činnost vystěhovat z ulic nebo dokonce zcela zakázat. Obchodníci jsou se svými stánky mobilní, a tak se vyhýbají placení daní. Pokud by k zákazu prodeje v ulicích došlo, mohlo by to mít letální dopad především na chudé. Z neoficiální aktivity by se stala nelegální a hůře odhalitelná činnost (Tinker, 1997).

Bydlení

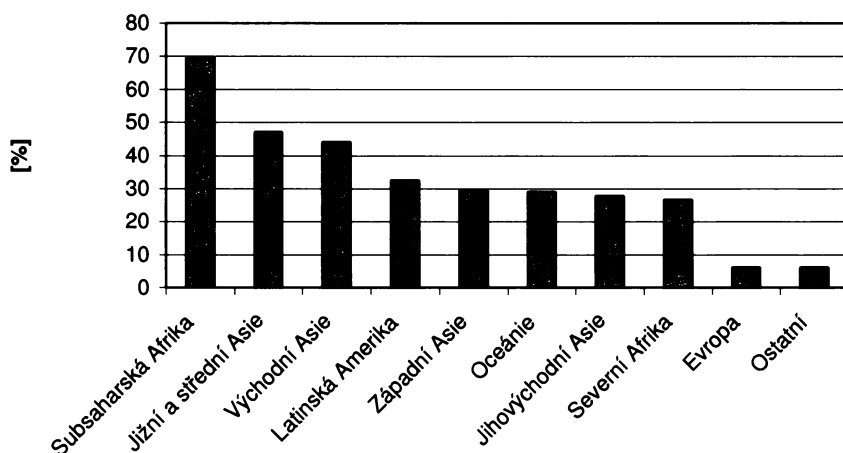
Jak již bylo naznačeno, je další velký problém spojen s bydlením. Nezákonné osídlování veřejných nebo soukromých pozemků je často jedinou možností chudých osadníků, jak získat bydlení. Nedostatek majetkových práv téměř znemožňuje dostat se k majetku legální cestou. To má za následek, že velký podíl obyvatel měst rozvojového světa bydlí ve slumech. UN-Habitat uvádí, že v Indii, Ghaně, Kambodže a v Bolívii takto přežívá více než 50 % celkové populace měst (viz Graf 5, Graf 6 a Příloha 2). Slumy jsou přeplněny provizorními přístřešky, které jsou posleповány z cihel, dřeva, plechu a různorodého odpadu. Oblasti obvykle nejsou napojeny na legální infrastrukturu. Chybí pitná voda, kanalizace, silnice atd. Tyto nedostatky spolu s kritickým přelidněním výrazně zvyšují riziko výskytu chorob. Ve srovnání s venkovem pocit chudoby umocňuje stálá nejistota střechy nad hlavou.

Obrázek 6 – Slum v Manile na Filipínách

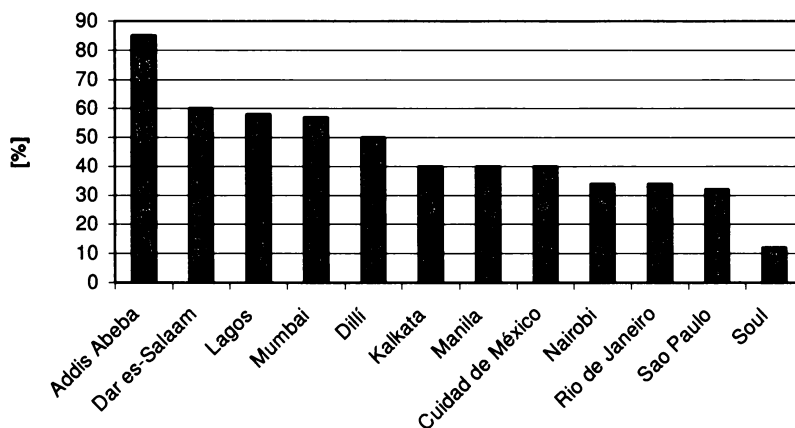
Zdroj: Lilwall (2004)

Graf 5 – Podíl obyvatelstva žijícího ve slumech

Zdroj: United Nations (2005)

Graf 6 – Podíl populace měst žijící ve slumech

Zdroj: United Nations (2005)

Slumy se nacházejí na okrajových a nezajímavých územích, problémy však nastávají, pokud oblast začne být z nějakého důvodu ekonomicky zajímavá. Dochází k demolici obydlí, což často vyvolává násilí, a z neoficiálního osídlení se stává nelegální. Podle Center for Housing rights and evictions bylo mezi roky 2001 a 2002 tímto způsobem vypuzeno více než 6,7 milionu obyvatel. Z tohoto počtu připadají čtyři miliony na Afriku. Miliony lidí žijí na úředně vyklizeném území (Beall, Fox, 2007).

Rámeček 1 – Slum Yamuna Pusta

Yamuna Pusta byl jeden z největších a nejstarších slumů v hlavním městě Indie Dillí, který poskytoval střechu nad hlavou více než 150 tisícům obyvatel. V rámci slumu byly vytvořeny školy, nemocnice, obchody, restaurace, dětské domovy a pobočky různých neziskových organizací úzce spolupracujících s místními komunitami. Tato rozsáhlá zavedená městská čtvrť byla zbourána během několika týdnů. Na 40 tisíc domovů bylo srovnáno se zemí a více než 120 tisíc lidí bylo ponecháno napospas ulicím. Pouze dvacet procent rodin získalo náhradní ubytování ve čtyřicet kilometrů vzdáleném pustém místě bez pitné vody, kanalizace, lékařské péče a elektřiny.

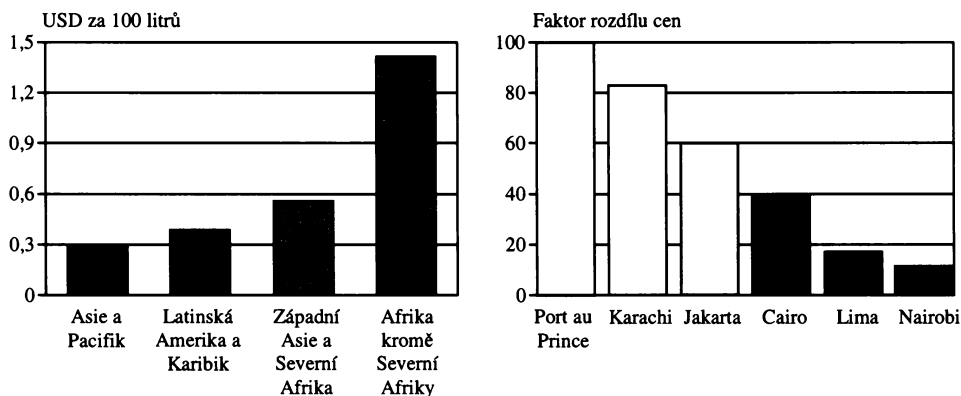
Oprávnění k demolici vydal samotný nejvyšší indický soud s odůvodněním, že chudí nemají právo bez povolení okupovat obecní půdu a že znečišťují řeku Yamunu, na jejímž břehu se slum nacházel. Proč však nebyly strženy také ostatní slumy rozkládající se podél břehu řeky? Výzkum dokázal, že Yamuna Pusta nezpůsobovala ani procento celkového znečištění. Do řeky proniká odpad z celého hlavního města. Pokud o problémech rozhodují zkorumpovaní politici a úředníci, není možnost odvolání.

Zdroj: Bharucha (2006)

Základní služby

Obecně platí, že ve městech jsou služby (rozvod vody, kanalizace, komunikace, likvidace odpadů, přístup ke vzdělání, zdravotní péči atd.) dostupnější než na vesnicích. Rychlý populační růst měst rozvojového světa nicméně způsobuje velký tlak na jejich distribuci. Existence služeb ještě neznamená, že k nim mají chudí přístup. Statistiky ukazují, že k 80 % bohatých se služby dostávají, z chudých má přístup méně než 20 %. Mnohdy musí chudí platit výrazně víc. Ku příkladu v Limě (viz Graf 7) zaplatí za vodu dvacetinásobek než lépe situovaní, kteří mají vodu rozváděnou potrubím. (Haddad, 1999b).

Graf 7 – Cena, kterou obyvatelé měst platí za vodu ve vybraných oblastech a faktor rozdílu cen chudých a bohatých žijících ve stejném městě (kolikrát více musí chudí zaplatit za vodu)

Zdroj: UN-Habitat (2001)

Obrázek 7 – Procento populace s přístupem k pitné vodě

Zdroj: UNICEF (2005), The State of World's Children,

Možnost využití zdravotní péče je ve městech taktéž vyšší, chudé od ní však odděluje výše poplatků, nedocení přínosů a neznalost možných hrozeb nemocí.

Životní prostředí a nemoci

Zhoršujícímu se životnímu prostředí a klimatickým změnám musí čelit celá planeta. Chudí žijí na okraji společnosti, a tak jsou těmto hrozbám nejvíce vystaveni. Slumy často obklopují znečištěné průmyslové oblasti. Nízká úroveň bydlení neposkytuje dostatečnou ochranu proti živelným pohromám jako jsou povodně, zemětřesení apod. Nekvalitní materiál používaný na vytápění přispívá ke znečištění ovzduší.

Nevhodné životní podmínky způsobují velké množství nemocí. Průjmy a infekcemi, vyvolanými nedostatkem vody a špatným stavem kanalizace, trpí téměř polovina obyvatel měst Afriky, Asie a Latinské Ameriky (Beall, Fox, 2007). V přelidněných oblastech se přenosné choroby (tuberkulóza, malárie, horečka dengue, žlutá zimnice atd.) rychle šíří, přenosu přispívá i špatná výživa a nízká imunita. Největší hrozbou je AIDS, pokud se nedokáže zastavit nárůst této nemoci, nesníží se ani chudoba. Nákaza za sebou zanechává množství sirotků, vysoké zdravotní náklady a zároveň snižuje produktivitu práce. Na rozdíl od venkova je zde zdravotní péče dostupnější, chudinu však od využití těchto služeb odrazují vysoké poplatky a časová náročnost návštěvy zdravotnického zařízení. Město přináší v ohledu

ke zdravotní péči i výhody, ve srovnání s venkovem je mnohdy poskytována kvalitnější péče, která může být i dostupnější.

Rámeček 2 – Zdravotní péče ve slumu v Nairobi

Zdravotní péče v Nairobi nestačí ošetřovat všechny obyvatele slumů. Nemocní musí čekat půl dne i déle ve frontě než se dostanou na řadu. Keňská národní nemocnice trpí kritickým nedostatkem léků. Chudí tak často čekají zbytečně, jelikož je jim řečeno, aby si koupili léky v soukromé lékárně, kde si je nemohou dovolit.

Pokud chce matka navštívit kliniku pro plánování rodiny, kojeneckou a dětskou péči, musí si vyhradit tři dopoledne, protože jeden den se lékaři věnují plánování rodiny, druhý kojenecké péči a třetí dětem. Pokud má matka tři dopoledne strávit v nemocnici, kdy má vydělávat na obživu svých dětí?

Zdroj: Pacione (2001)

Vztahy ve společnosti

Fungování vztahů ve společnosti je dalším ze základních předpokladů pro ochranu lidí před pádem do chudoby. Provázanost společnosti výrazně oslabuje kriminalita, přelidnění, nestálost bydlení a mnohé další problémy měst. Sociální sítě jsou důležité jak oficiální tak i neformální. Právě na těchto úrovních se velmi odlišuje venkov a město.

Zranitelnost chudých snižuje sociální systém, který vyplácí dávky nemohoucím, starým nebo jinak znevýhodněným lidem. Měl by také zajišťovat možnost nouzového stravování nebo bydlení (Subbarao, 1997). Tato sociální síť je lépe dostupná ve městech, hlavně z důvodu většího přístupu k dopravním prostředkům, dosažitelnosti moci a vymáhání práv.

Neformální vztahy městské společnosti jsou naopak slabší než na venkově. Patří mezi ně sdílení jídla, hlídání dětí, půjčky, vztahy v komunitě, remitence (posílání peněz zpět domů rodině z práce v zahraničí), sdílení domova a půjčování půdy. Vazby, které jsou založeny hlavně na vzájemné důvěře, snižují negativní dopad chudoby a zvyšují schopnost přežití. Sociální koordinace a spolupráce představuje užitek pro celou společnost. Život v urbanizovaných oblastech znevýhodňuje slabší vazby v komunitách a nedostatečná identifikace jednotlivce ve společnosti. Důvěru také neposiluje vysoká kriminalita a nedostatek činností přinášející okamžitý užitek. Vztahům neprospívá ani stále se zvětšující generační rozdíly v rodinách. Možnost spolupráce omezuje i nedostatečný tok informací a schopnost komunikace

Postavení žen

Proces urbanizace je často modelován rozdílným postavením mužů a žen ve společnosti. Migrace do měst je ovlivněna rozhodnutím na venkově, kdo a proč bude migrovat. Vyšší

pracovní příležitost ve městech nutí ženy opouštět své domovy. Do měst je také láká vidina lepší vymahatelnosti práva a možnost získání nezávislosti (Masika, 1997). Ve většině rozvojových zemích nicméně stále převažuje migrace mužů, což často způsobuje uvrhnutí žen do chudoby, protože není vytvořen funkční systém výplat alimentů.

Se zvyšujícím se podílem zaměstnaných žen a s narůstající vzdáleností mezi místem výdělku a domovem nastává problém s výchovou a hlídáním dětí. V městském prostředí obvykle není možné brát sebou děti do práce, jak tomu často bývá na venkově, kde většina žen pracuje na polích. Obecně platí, že péče závisí na velikosti příjmu, typu a podmínkách práce matek a na kvalitě alternativní péče a věku dětí (Engle, 1997). Děti často hlídají starší sourozenci, příbuzní nebo sousedé. Náhradní hlídání limituje nedostatek prostoru. Neoficiální zprávy také hovoří o dětech ponechaných bez dozoru a zamčených uvnitř slumu (Haddad, 1999b). Oficiálních center pro hlídání je málo a chudí si je většinou nemohou dovolit z finančních důvodů.

Změna životního stylu

S rychlou urbanizací a vysokým tempem ekonomického růstu se také mění tradiční návyky obyvatel. Tento jev je spojen s demografickým přechodem – změna lidského očekávání a míra plodnosti, další posun nastává ve výskytu chorob, kdy místo infekcí převažuje obezita a chronická onemocnění (Popkin, 2001).

Výraznou změnou procházejí také stravovací návyky lidí přesouvajících se z venkova do měst rozvojového světa. Strava je bohatší na tuky a cukry, ale výživová hodnota bývá slabá. Jídlo je často kupováno v pouličním prodeji, kde se připravuje za velmi špatných hygienických podmínek (Garrett 2000). Vznikající obliba jídel připravovaných na ulici souvisí se zaměstnaností žen. Pracující ženy nemají tolik času na přípravu pokrmů jako na vesnicích. Celkové náklady jsou nižší i díky tomu, že nezůstávají žádné zbytky, které se bez chladících zařízení nedají uchovávat (Haddad, 1999b).

Obrázek 8 – Pouliční příprava jídla v Indii

Zdroj: Archiv autorky

Městský styl života sebou přináší snížení tělesné aktivity. Lidé vykonávají práci méně náročnou na fyzickou námahu, více využívají dopravních prostředků a volný čas tráví pasivněji než dříve, což spěje k nárůstu obezity i mezi chudými (Popkin, 2001).

Zdravotní problémy spojené s urbanizací jsou očividné. Vyšší kalorický příjem sice zabraňuje podvýživě, avšak tučná a sladká jídla v kombinaci se snižováním fyzické aktivity zvyšují riziko výskytu obezity, kardiovaskulárních onemocnění, rakoviny a chronických nemocí. Organismus také zatěžuje kouření, drogová závislost, stres a špatné životní prostředí (Haddad, 1999a).

2.3 Spojení mezi městem a venkovem

Zatímco dosud jsme se zaměřili zejména na rozdíly mezi městem a venkovem (resp. specifika života chudých ve městech), je nutno poukázat na zřejmá spojení mezi městem a venkovem. Znamená to potřebu překonat tendence pohlížet na město a venkov jako na dva samostatné segmenty – s rozvíjející se urbanizací je třeba vidět území v souvislostech a hledat vzájemné vazby mezi nimi. Městské podnikání závisí i na venkovské poptávce a naopak dostupnost městských trhů je zásadní pro odbyt zemědělských produktů. Jako základní odlišnost bývá uváděno územní a sektorové pojetí. Zemědělství je považováno za hlavní venkovskou aktivitu, průmysl a služby jsou spojovány s oblastmi měst. Dynamika urbanizace

toto klasické pojetí postupně proměňuje. Dochází ke stírání hranic, vlastní město je pevně spojeno s rozsáhlým hustě osídleným zázemím, kde se kombinuje zemědělská činnost s nezemědělskou. Zvláště rozsáhlá území tohoto typu se nachází v jihovýchodní Asii, kde bývají někdy označovány jako tzv. „desakota“ regiony (Novotný, 2004). Termín pochází z indonéských slov „desa“ (vesnice) a „kota“ (město), samotný proces bývá nazýván „kotadesasi“ (viz McGee 1991). Jedná se o specifický typ prostorů mezi městem a venkovem, kde dochází k urbanizaci již tak hustě osídlených venkovských oblastí a formování specifické kombinace zemědělských a nezemědělských aktivit se silnými ekonomickými a sociálními vazbami na město. Jde tedy o zvláštní formu urbanizace vytvářenou kombinací místních i globálních rysů. Tyto procesy jsou poháněny odspoda (tzv. bottom up) snahou venkovanů vylepšit si své životní podmínky, ale usměrňovány zvyšujícím se ekonomickým růstem (tzv. top down). Ve východoasijských zemích pak tyto změny někdy přispívají také k přesunu části rozhodovacích pravomocí na místní úroveň, k postupné dekolktivizaci a zvýšení odpovědnosti jednotlivců a tím i k zvýšení produktivity práce (Xie, 2005).

Čínští úředníci, kteří pohlížejí na míru urbanizace jako na ukazatel vyspělosti, se proces snaží uměle podporovat, což může vyvolávat mnoho dalších problémů. Nelze podporovat pouze ekonomicky výhodné aktivity, pro obyvatelstvo je potřeba vytvořit zázemí s kvalitními službami. Mnoho farmářů bez zkušeností z jiných oborů je násilně vytlačeno od zemědělství, tím dochází k nárůstu nezaměstnanosti. Celý systém vytváří velký tlak na životní prostředí (Shen, 1998).

Příměstské oblasti jsou tedy místem dynamického střetu městských a venkovských aktivit. Nejedná se o fyzické zóny na okraji měst, spíše jde o křížení městského a venkovského způsobu života. Bez změny místa bydliště se z obyvatel předměstí stává městské obyvatelstvo a venkované se ocitají na předměstí. Vznikají specifické podmínky, na které je třeba reagovat přizpůsobením životytí, což chudým činí velké problémy a často je to uvrhne do ještě hlubší chudoby (Tacoli, 2003)

Jak bylo řečeno, charakteristickým rysem urbanizačních přeměn je zvyšující se závislost na penězích. Přírodní zdroje rychle a nenávratně ubývají. Vzniká potřeba vytvořit nové zdroje obživy, které přináší rychlý výdělek, protože zásoby utvořené při venkovském způsobu života postupně docházejí. Město nabízí různé možnosti obživy ovlivněné zvláštností místních podmínek. Neznamená to však, že by mělo dojít k úplnému upuštění od zemědělství. Obyvatelé se nejčastěji přeorientovávají na farmaření a obchod se zemědělskými výrobky,

kteře jsou schopně uspět na městském trhu (zelenina, mléko, vejce, ryby apod.) – viz Rámeček 3. Kvůli nedostatku prostoru, musí dojít k intenzifikaci výroby. Živočišná výroba výrazně převyšuje rostlinou, protože není tolik závislá na vlastnictví půdy. Zemědělství je nepostradatelné hlavně pro chudé, kterým zprostředkovává potravu, lze jej kombinovat s prací v domácnosti a podporuje postupný přechod k alternativním aktivitám.

Rámeček 3 – Akosuin příběh

Akosua (36) je prodavačka ovoce ve vesnici na okraji města Kumasi ležícím v Ghaně. Nedostatečné finanční prostředky omezovaly výběr a kvalitu ovoce, které kupovala, takže její výdělek byl velmi nízký. Díky rozvojovému projektu Blafí Ye Na získala půjčku a mohla tak rozšířit nabídku o druhy, které si dříve nemohla dovolit. Nyní prodává pomeranče, banány, melouny a jablka. Její obrat i výdělek vzrostly.

Dříve se považovala za chudou, ale dnes se má za průměrnou. Její vztahy s okolím se výrazně zlepšily, zvláště s její rodinou. Už je nemusí žádat o peníze na splácení dluhů a školních poplatků pro děti. Přispívá do rodinného rozpočtu a manžel se s ní od té doby radí o rodinných otázkách.

Zdroj: NRSP 2003

Velmi důležitou úlohu zastává obchod, kde nacházejí uplatnění hlavně ženy. Velké množství obyvatel vykonává nekvalifikovanou práci nejčastěji na stavbách a v továrnách. Se zkracující se vzdáleností směrem do centra se závislost na zdrojích stále zmenšuje, avšak tento trend většinou platí pouze pro muže. Ženy v rozvojovém světě mají obvykle nižší vzdělání, méně zkušeností s obchodováním a prodejem, a proto jsou při přístupu ke kvalitnímu zaměstnání výrazně znevýhodněny (Mattingly, 2006).

Nové možnosti obživy s sebou přináší i množství hrozeb. Vzniklé aktivity probíhají pouze v malém měřítku a nejsou dostatečně finančně ohodnoceny. Zpravidla se jedná pouze o sezónní činnosti. Chudí většinou nemají náhradní možnosti příjmu a tak jim tyto faktory znemožňují spořit. Ve vztahu k návratnosti nákladů pracují jednotlivci intenzivněji než skupina, na druhé straně individualismus přispívá k sociální heterogenitě a omezuje spolupráci v komunitě (Gregory, 2007).

Přiblížení se městským aktivitám může napomoci k vymanění se z chudoby, avšak k vytvoření alternativního způsobu obživy je potřeba investovat základní kapitál, který většina chudých nemá, a tak do propasti chudoby propadá ještě hlouběji.

3 SNAHY OMEZOVAT CHUDOBU VE MĚSTECH

Snahy omezovat chudobu ve městech je vždy nutno vidět v globálním kontextu jednotlivých zemí odrážejícím jejich mezinárodní, vnitropolitickou a ekonomickou situaci. Jedná se o komplexní proces s množstvím úrovní od makroekonomických opatření až po realizaci lokálních projektů. Tato část popisuje vybrané strategie boje s chudobou, zmiňuje Rozvojové cíle tisíciletí a blíže rozebírá Strategické dokumenty pro snižování chudoby.

Počátky boje proti městské chudobě v rozvojovém světě můžeme hledat již v polovině 20. století. Mezi první strategie patří snaha zabránit migraci do měst, čehož se mělo docílit podporou venkova. Tento přístup nebyl příliš úspěšný, urbanizace rozvojových zemí stále pokračovala rychlejším tempem. To se projevovalo čím dál tím negativněji, protože snaha o omezení chudoby nebyla primárně nasměrovaná na město. Až postupem času se začínají vytvářet programy na snížení chudoby ve městech.

V minulých desetiletích bylo vyvinuto mnoho různých snah ke zlepšení životních podmínek obyvatel ve městech rozvojového světa. Obecně lze mluvit o střídání různých přístupů a o změně náhledu na danou problematiku zhruba ve smyslu přechodu od dominantního zdůrazňování čistě ekonomických cílů rozvoje k podstatně komplexnějším definicím rozvoje udržitelného. Velmi zjednodušeně pak můžeme vývoj přístupů charakterizovat např. následujícím způsobem. I když by takové nastínění vývoje patrně mělo pohlížet podstatně dále do historie, začněme zmíněním potřeb pomoci zemím třetího světa vyrovnat se s důsledky kolonialismu. V padesátých letech se předpokládalo, že chudobu vyřeší především ekonomický růst a že se zisky nakonec dostanou i k chudým vrstvám (tzv. trickle-down efekt). Na počátku sedmdesátých let se ukázalo, že počty chudých stále stoupají a nerovnost mezi chudými a bohatými se také stupňovala. Problémy industrializace/modernizace rozvojových zemí byly zřejmé. Neúspěchy vedly k proměně strategií, do popředí zájmů rozvojové pomoci se dostaly základní lidské potřeby chudých lidí. Snižování chudoby se stalo základním kritériem pro úspěšnou politiku. Pozornost se zaměřila na reformy zemědělství a zvýšení produktivity práce chudých. Rozvoj měly kromě státu zajišťovat i tržní mechanismy. Reformy tak nadále upřednostňovaly ekonomické cíle před politicko-sociálními strukturami. Zaostalost se kladla za vinu nesrovnalostem uvnitř zemí, začalo docházet k neúnosnému zadlužování zemí (Lindner, 2006).

Osmdesátá léta přinesla změny v mezinárodních ekonomických podmínkách. Ceny výchozích komodit, na nichž závisely příjmy tzv. třetího světa, rapidně klesly. Situaci také ovlivnila předcházející druhá ropná krize a propad amerického dolaru, což vedlo k dalšímu nárůstu dluhů rozvojového světa. Z bídy měla státy vyvést liberalizace trhů a snížení veřejných výdajů (příklon k přístupům, které někdy bývají označovány jako neoliberalismus). To znamenalo návrat ke strategii redukce chudoby „shora“, kdy měl ekonomický růst automaticky snížit chudobu. Důsledkem této politiky strukturálního přizpůsobení vznikají tzv. „noví chudí“ (popisovaní taktéž jako chudí měst (Easterly, 2001)), kteří kvůli těmto změnám přišli o práci. V mnoha zemích došlo v souvislosti s úspornými makroekonomickými opatřeními i k omezení sociálních výdajů a např. i k zavedení poplatků ve školství a zdravotnictví a redukce dotací na stravu přímo zhoršily situaci chudých. Rozpočty rozvojových zemí také obrovsky zatěžovalo splácení dluhů.

Zhruba od devadesátých let se postupně obnovila snaha snížit chudobu přímou pomocí postiženým vrstvám. Podmínkou pomoci začaly být nejen hospodářské, ale i politické reformy, například dobré vládnutí, boj s korupcí, dodržování lidských práv, pořádání voleb. Na významu nabyly též sociální aspekty. Prosazuje se také tzv. strategie lidského rozvoje (human development), měřená indexem lidského rozvoje (Human development index), přístup se spojil s ekologickými otázkami a rozvoj přibral přívlastek „udržitelný“ (sustainable) (Stiglitz, 1999).

3.1 Rozvojové cíle tisíciletí (MDG)

V současné době jsou nejvýraznější proklamací, resp. mezinárodním rámcem v oblasti boje proti chudobě Rozvojové cíle tisíciletí. Tento program byl sestaven ze závazků přijatých na mezinárodních konferencích a summitech během devadesátých let. Na Summitu tisíciletí v září 2000 v New Yorku se 191 členských států zavázalo do roku 2015 splnit Miléniovou deklaraci, která vytyčuje konkrétní cíle v oblasti rozvoje a odstraňování chudoby. Jejich dosažení, které pro řadu cílů není reálné s ohledem na průběžné výsledky, představuje výrazný krok k podpoře lidské důstojnosti a rovnoprávnosti, k dosažení míru, demokracie a ekologické udržitelnosti.

Soubor Rozvojových cílů tisíciletí, které by měly být splněny do roku 2015 (za výchozí je považován rok 1990), zahrnuje osm základních cílů, osmnáct dílčích úkolů a více než čtyřicet monitorovaných ukazatelů. Prvních sedm cílů je zaměřeno na zlepšení situace v nejhudších zemích světa, poslední osmý cíl se týká i vyspělých států, které by měly usilovat

o vybudování globálního partnerství v oblasti rozvojové spolupráce. Kromě boje s nedostatečnými příjmy, hladem, diskriminací žen, zhoršováním životního prostředí a nedostatkem vzdělání, zdravotní péče a nezávadné vody mají MDG vést i ke snížení dluhu, zvýšení rozvojové pomoci, k přínosům z obchodu a přenosu technologií pro chudé země.

- **1. cíl: Odstranit extrémní chudobu a hlad**
- **2. cíl: Dosáhnout základního vzdělání pro všechny**
- **3. cíl: Prosazovat rovnost pohlaví a posílit roli žen ve společnosti**
- **4. cíl: Snížit dětskou úmrtnost**
- **5. cíl: Zlepšit zdraví matek**
- **6. cíl: Bojovat s HIV/AIDS, malárií a dalšími nemocemi**
- **7. cíl: Zajistit udržitelný stav životního prostředí**
- **8. cíl: Budovat světové partnerství pro rozvoj**

Kritika MDG

Rozvojové cíle tisíciletí jsou slučitelné se snižováním městské chudoby. Vzhledem k tomu, že se zabývají snižováním chudoby, snaží se řešit i situaci ve městech. Ruku v ruce s touto snahou se mnohé mezinárodní organizace a vlády pokouší změnit strukturu svých institucí, aby napomáhali k naplnění cílů. Přesto je však dokument v mnohých ohledech podrobován kritice. Kritizována je na jednu stranu přílišná obecnost, na druhou stranu ale také to, že cíle jsou vymezeny příliš úzce, při bližším zaměření na tyto úkoly jsou redukovány další důležité iniciativy pro potírání chudoby. Často je také vytýkána přílišná orientace na měřitelné výstupy, chybí výzkum špatně měřitelných vlivů jako je spolehlivost místní vlády, politická práva nebo podpora soudržnosti komunit. Příliš se spoléhají na koncepčně nedokonalé ukazatele (linie chudoby 1\$ na den) nebo nepřesná data. Přehnaně se soustředí na mezinárodní agentury a vlády jednotlivých zemí, aniž by zohledňovaly potenciál skupin s nízkým příjmem. Plán je koncipován hlavně s ohledem na hmotné statky jako je potrava a základní služby. Pozornost se již nevěnuje nerovnosti práv, příjmů a majetku. Indikátory jsou definovány pouze pro monitorování vývoje (Satterthwaite, 2003).

Chudoba může být naopak redukována tvořením prostředků pro podporu místních demokratických procesů. Chudí nemohou být ušetřeni strádání bez změn na místní úrovni.

Při zaměření pozornosti mezinárodních agentur na MDG vzniká nebezpečí, že dojde k opomíjení městských oblastí. Na první pohled se to zdá nepravděpodobné. Cíle přímo

zahrnují zlepšení životních podmínek nejméně sto milionům obyvatel slumů (Většina úkolů má nicméně větší ambice, například snížit počet lidí trpících hladem na polovinu. Sto milionů znamená pouze 15 % populace slumů v roce 2000. Při zachování současných trendů nárůstu urbanizace bude v roce 2020 procento ještě nižší). MDG také ukládají zvýšit podíl lidí se zabezpečeným majetkem, což je pro městské osadníky, kteří obsazují území nelegálně, velmi důležité. Přesto je mnoho podstatných věcí opomíjeno. Patří mezi ně sociální síť, silnější majetková základna a ochrana občanských a politických práv. Existuje velké množství dokumentů zabývajících se MDG, které zlepšení životních podmínek ve slumech úplně vynechává nebo považuje chudobu měst za mnohem méně významnou než chudobu venkova (Sahn, 2002). Nejenže je přeskočena velká část populace, ale také se opomíjí potenciální výhody měst, které by mohly sehrát důležitou úlohu, jako dějiště dosahování cílů.

3.2 Strategické dokumenty pro snižování chudoby

Strategické dokumenty pro snižování chudoby (Poverty Reduction Strategy Papers - PRSP) jsou výsledkem procesů, které probíhaly na konci devadesátých let. Světová banka (SB) a Mezinárodní měnový fond (MMF) je v září 1999 uznaly jako základní podklady pro odpouštění dluhů vysoce zadluženým chudým zemím (HIPC) a nahradili tím dřívější víceméně výhradní podmíněnost zavedením úsporných makroekonomických opatření – pro celý soubor těchto doporučených politik se vžilo označení Washingtonský konsensus. Navržení a realizace komplexních strategií omezování chudoby se stalo novou podmínkou všech budoucích úvěrů SB pro nejchudší země (tzv. Post-Washingtonský konsensus). Jde o skupinu přibližně 70 nejchudších zemí, které mají přístup k úvěrům SB za zvýhodněných podmínek poskytovaných Mezinárodní asociací pro rozvoj (IDA), která je jednou z pěti organizací skupiny SB. Jestliže jsou MDG cílem globálního společenství, tak PRSP mají být nástrojem k jejich dosažení (Lindner, 2006). PRSP tak oficiálně nahradily Programy strukturálních úprav (Structural adjustment programmes – SAPs), které byly kritizovány zejména z důvodů, že místo diverzifikace hospodářství, snahy o maximalizaci přidané hodnoty, podpory domácí poptávky a průmyslového růstu a podpory malých a středních firem mají rozvojové země podle těchto programů exportovat suroviny, a z průmyslových zemí dovážet hotové výrobky. Při odpouštění dluhů byl často nekonzistentní přístup poplatný hospodářsko-politickým zájmům největších věřitelů.

Strategie by měla probíhat následovně. Národní vláda vytváří plán na snížení chudoby, jenž obsahuje analýzu současné situace, navrhuje řešení a způsoby zavedení návrhů. Dokončený dokument pak předloží SB a MMF, které rozhodnou, zda je hoden podpory či

nikoliv. Pokud plán projde, odpouští věřitelé část dluhů, nebo země dostane nový úvěr. Vlády rozvojových zemí musejí předkládat výroční zprávu a jednou za 2 – 5 let revizi plánu, aby odpovídal novým událostem. Z PRSP tak vzniká dlouhodobý proces, nejedná se tedy o jednorázovou událost (Craig, 2003, s. 54).

Principy

Důležité je si uvědomit, že pokud mají tyto nové strategie přinést požadovaný výsledek, musí být jejich principy řádně implementovány.

Národní vlastnictví (national ownership): Strategie již nezpracovávají zahraniční instituce, ale přímo země, které je budou později implementovat. Měl by se zvýšit zájem vládních elit a institucí rozvojových zemí o úspěšné splnění zaváděných programů a projektů.

Participace: Vytváření PRSP se neúčastní pouze vlády, ale rozhodujícím faktorem je též společenský dialog mezi státem, občanskými sdruženími a soukromým sektorem. Nestačí pouhá účast elit, všichni aktéři by měli přispět k vypracování dokumentu.

Snížení chudoby jako cíl všech politik: Snížení chudoby musí být prioritou i finanční a hospodářské politiky. Sociální a ekonomická politika by měly být koordinovány a směřovány ke stejnému cíli.

Učení ze zkušeností (learning process): Všechny země účastníci se PRSP každoročně zhodnotí dosažené výsledky a revidují plány každých 2-5 let na základě dosavadních zkušeností. Mělo by to vést k flexibilnímu přizpůsobení se novým podmínkám.

Koordinace dárců: PRSP by se měly stát hlavním dokumentem pro všechny aktivity dárců za účelem snížení chudoby. Všichni dárci by měli respektovat priority plánu a jednat v jeho rámci. Tím by se měla zlepšit dosud špatná koordinace rozvinutých zemí (Eberlei, 2003).

PRSP tedy vyžadují participaci, alespoň teoreticky se na nich mají podílet i chudé vrstvy v zemi. Přístup kombinuje vnitřní a vnější příčiny potíží chudých zemí. Vnitřní reformy (národní plány) povedou k vnějším reformám (oddlužení). PRSP odmítají univerzální řešení, měl by se volit regionálně odlišný přístup (Eberlei, 2000).

3.3 Městská chudoba v PRSP

Městská chudoba nebývá samostatným tématem konkrétních PRSP. Kvalitně zpracované strategie by však problematiku města samozřejmě měly obsahovat. Tato kapitola předkládá rozbor problémů typických pro město z pohledu vlád rozvojových zemí.

Rozsah a úroveň městské chudoby podtrhují potřebu rozsáhlých reforem a jejich koordinaci na národní i místní úrovni. Jsou rozšiřovány programy přímo ovlivňující městské chudé v krátkodobých a střednědobých termínech. Politické a institucionální reformy podporující dlouhodobě pokles chudoby ve městech by se měly opírat o příznivý makroekonomický vývoj dané země. O ten by se měl postarat rozvoj efektivního a dobře integrovaného trhu práce, kvality bydlení, financování a zvýšení odpovědnosti urbánní politiky. Příčiny problémů jsou rozepsány v druhé kapitole, tato část je zaměřená na jejich možná řešení, resp. na příklady některých zkušeností.

Pracovní trh a zaměstnanost

Možnosti zlepšení pracovního trhu zahrnují podporu podnikání v malém měřítku (součástí je i pouliční prodej), usnadnění přístupu k pracovním příležitostem, posílení základního způsobu živobytí (městské zemědělství), rozvoj výtěžných činností založených na domácích aktivitách a sociální sítě.

Rámeček 4 – Neformální podnikání v Jižní Africe

Ke konci 80-tých let 20. stol. bylo nejméně 30% jihoafrické pracovní síly zapojeno do neformální práce. Lze rozlišit dvě kategorie neformálního podnikání. V prvním případě se jedná o jedince, kteří by nebyli schopni zajistit si řádné zaměstnání. Druhá kategorie zahrnuje podnikání, které lze charakterizovat jako malé podniky. Často zahrnují pouze vlastníka, členy rodiny a pár placených zaměstnanců. Tyto podniky obvykle neřeší záludnosti formality a nemají licence, povolení k činnosti nebo účetnictví. Většinou mívají omezenou kapitálovou základnu. Jejich provozovatelé mají obvykle pouze základní znalosti a dovednosti. Mnoho malých podniků se však může vyvinout do většího a více formálního stavu. Pro podpoření růstu těchto podniků je potřeba posílit zejména tyto oblasti: infrastruktura a služby, finančnictví a půjčky, školení a také zapojení městské administrativy.

Zdroj: Rogerson (1996)

Pro chudé žijící ve městech, kde se naskýtá jen málo možností k výdělku, představuje podnikání velmi důležitý zdroj příjmů (zahrnuje i samostatné podnikání). Měla by být znovu zvážena omezení (přísné hygienické normy, licenční a územní poplatky), která drobné chudé podnikatele výrazně znevýhodňují. Měštští podnikatelé by těmito nepříznivým podmínkám měli čelit rozšířením spolupráce jak mezi sebou samými tak i propracováním vztahů s místní samosprávou. Například v Senegalu a Nigerii sdružení obchodníků vytvořilo spolu s úředníky

plán na vylepšení jejich postavení. Základní body jejich programu obsahují vybudování čistých tržišť a prosazení přesných obchodních pravidel (Tinker, 1997). Úřady by měly organizovat výcvikové kurzy, ve kterých by větší podniky poskytovaly chudým praxi v podnikání. Spolupráce by měla vyústit ve zvýšení produktivity malého podnikání, která by vedla k upevnění stability na trhu práce a schopnostem vyrovnávat se s nepředvídatelnými krizemi. Je potřeba, aby vlády propracovaly daňový systém pro maloobchodníky, který by je zbytečně nezatěžoval složitým účetnictvím. Tato problematika vztahů maloobchodníků i ostatních podnikatelů s administrativou má ve městech mnohem větší dopad než na venkově. Venkovské vztahy jsou určeny tradicí a jsou všem účastníkům obvykle známé. Administrativní regulace je na venkově slabší. Normy ve městech však nemusí být obyvatelům vždy přirozené, případně je lidé vůbec neznají. Městská administrativa má však lepší možnost stanovené normy vymáhat, udržovat si o situaci přehled a problém řešit. Mauretánie, Zambie, Keňa, Niger, Mozambik, Kamerun, Nikaragua a Guayana ve svých strategiích deklarovaly, že podpora malého podnikání tvoří jeden ze základních pilířů strategie pro snižování chudoby (Baharoglu, 2001).

Tabulka 1 – Komplikovanost administrativních úkonů potřebných k podnikání

	počet procedur	čas (dny)	Náklady (% hodnoty nemovitosti)
Sierra Leone	8	235	15,6
Guinea-Bissau	9	211	13,2
Bangladesh	8	425	10,5
Nigeria	16	80	21,2
Afghanistan	11	252	9,5
Burkina Faso	8	107	16,2
Congo, Rep.	7	137	27,2
Madagascar	8	134	11,6
Uzbekistan	12	97	10,5
Uganda	13	227	6,9

Zdroj: Doing business (2007)

Rozhodování o využití půdy by mělo chudým umožňovat mobilitu v prostoru. Tato nařízení by neměla znemožňovat přesídlování za prací, aby obyvatelstvo muselo za prací daleko cestovat. Je třeba vyvarovat se podněcování nových pracovních příležitostí v oblastech mimo dosah pracujících (viz Rámeček 5).

Rámeček 5 – Dosah pracovních příležitostí

V Jakartě, v Indonésii, vyústil průmyslový růst do přesídlování nekvalifikovaných prací do vzdálených předměstí. Pouliční prodej se stal nelegálním kvůli přísnému omezení neformálního zpracování potravin a poskytování služeb. Mnohým obyvatelům Kampungu by se dařilo lépe, kdyby mohli prodat svou půdu a odstěhovat se na předměstí, kde snáze najdou práci, ale svou půdu developerům prodat nemohou. Je tomu tak kvůli systému vlastnických práv, neboť obvykle nemají oficiální doklad o vlastnictví. Proto mnoho z nich musí za prací dlouho dojíždět nebo zůstanou nezaměstnaní.

Zdroj: World Bank (2000)

Vlády mají mnoho způsobů, jak chudým obyvatelům měst zlepšit přístup k pracovním příležitostem. Jako nutné se ukazuje přehodnotit předpisy znevýhodňující zaměstnání. Vysoké daně a mnoho dalších poplatků tvoří formální zaměstnání drahé a pro většinu chudých nedostupné. Nedostatečnou informovanost chudých by měla vláda předcházet tvorbou publikací nebo podporou místních nevládních organizací, které by informace chudým zprostředkovávaly. I zde hrají velmi důležitou roli praktické výcvikové kurzy zvyšující dovednosti pracovních sil. Další nepostradatelnou součástí rozvoje je tvorba center na hlídání dětí, aby byl pracovní trh otevřen i pro ženy. Podobné aktivity nalézají ve městech větší odezvu než na venkově, díky větší koncentraci je snazší akce zorganizovat, zapojit více lidí a tak lépe využít nabízenou kapacitu. Měla by být podporována odvětví slibující potenciál pro vznik nových pracovních míst (viz Rámeček 6). Příkladem může být stavebnictví, které se na tvorbě dlouhodobého kapitálu v rozvojových zemích podílí 40 až 70 procenty. (Ilo, 2002). Nezaměstnanost taktéž snižuje vznik veřejně prospěšných prací, která zároveň vylepšuje úroveň městských služeb. Chudí si tak současně s výdělkem vylepšují své životní podmínky.

Rámeček 6 – Nové přístupy k řešení nezaměstnanosti

V Senegalu byl roku 1989 vytvořen projekt pro snížení kritické nezaměstnanosti v zemi. Byla zřízena nezisková organizace veřejných prací (AGETIP, Agence d'Execution de Travaux d'Interet Publique). AGETIP se prosadila tvorbou veřejně prospěšných pracovních příležitostí a ve své činnosti byla úspěšná. Při první akci bylo vytvořeno velké množství dočasných pracovních míst ve stavebnictví: kolem 8.700 člověkoroků oproti 7.000 původního odhadu. V prvních třech letech bylo uskutečněno více než 400 tzv. mikroprojektů na podporu výstavby silnic, kanalizace, škol, nemocnic a dalších veřejných budov. Většina projektů stála méně než 200 tisíc dolarů a na stavbě se podílely malé a střední podniky (viz také Rámeček 11).

Zdroj: Tinker (1997)

Pro snížení zranitelnosti chudých ve městech je potřeba usilovat o rozrůznění zdrojů jejich příjmů. Jednu z možných cest k řešení poskytuje městské zemědělství, díky němuž si chudí část svých potřeb obstarávají samozásobitelstvím a snižují tak svoji přímou závislost na výdělku. Úředníci by měli odstranit překážky bránící rozvoji městského zemědělství a zařadit ho do ekonomického a sociálního kontextu měst (viz Rámeček 7).

Rámeček 7 – Městské zemědělství v Lusace

V Lusace (Zambie) platil dlouhá desetiletí zákaz zemědělské produkce, většina neoficiálních farmářů nebyla napojena na zdroj vody. V roce 1977 po prudkém ekonomickém propadu začal prezident země podněcovat obyvatele měst k pěstování vlastní potravy. Úřady zrušily zákon zakazující produkci ve městě a začali dotovat semena na setbu obilnin a zeleniny. 43 % obyvatel Chawamy (jeden z největších slumů Lusaky) má nyní malé zahrádky na pěstování základní potravy.

Zdroj: Haddad (1999b)

Další možností zvýšení příjmů je podobně jako zemědělství domácí zaměstnání, to však nelze provádět bez dobrého zázemí a služeb.

Ve strategiích by neměla chybět podpora sociálních sítí. Dobrý sociální systém by měl obyvatele měst chránit před pádem do chudoby. Sociální podpora zahrnuje vyplácení důchodů nezaměstnaných a mnohých jiných dávek poskytovaných v hotovosti nebo formou naturálií. Dětem z chudých rodin je často odpouštěno školné, mají levnější zdravotní péči nebo dostávají příspěvky na stravu (Kellett, 2000).

Pozemky, bydlení, městské služby

Tato část politických reforem se týká bezpečí majetku a vlastnických práv, regulace územního rozvoje, infrastruktury plánování, stavebních předpisů a povolení. Mauretánie ve svých PRSP uvádí tři faktory, které primárně zapříčiňují nedostatečné zaopatření služeb a nelegální osídlení městské půdy: neadekvátní regulace struktury městského rozvoje, nevyhovující spolupráce mezi národní vládou, místní správou a odborníky, nevhodný obsah a nástroje městského plánování (Baharoglu, 2001) – viz Rámeček 8.

Problémy popsané dále částečně pramení z toho, že ve městech je ve srovnání s venkovem jiný vztah k pozemkům. Nelegální osídlování státní nebo soukromé půdy je pro chudé obyvatele měst často jedinou možností zajištění bydlení. Taktéž nedostatečné zabezpečení obydlí a majetku je v rozvojových zemích častý problém, mnohdy musely slumy ustoupit rozšiřujícímu se městu bez ohledu na stavby a majetek chudých.

Rámeček 8 – Operace „Murambatsvina“

V červenci roku 2005 proběhla v městech Zimbabwe operace nazvaná „Vymetení smetí“ (Operation Drive Out the Rubbish.), kdy bylo zničeno na dvě stě tisíc domovů a téměř sedm set obyvatel zůstalo bez pitné vody a střechy nad hlavou. Akcí vyhlásil prezident Robert Mugabe s odůvodněním, že bylo nutné omezit zločin a nelegální bydlení v přelidněných zázemích měst.

Zdroj: BBC (2005)

Státní instituce by měly zavést řádný systém k ochraně majetku a vlastnických práv, aby chudí se svým majetkem mohli i svobodně nakládat. Důležitým cílem by mělo být zakomponování nelegálního osídlení do oficiálního. Systém nevyžaduje přímo zásah do titulu vlastnictví, ale měl by být flexibilní. Například namísto vlastnictví pozemku lze udělit status chráněného užívání pozemku, který pak postupně může být povýšen až na vlastnictví. Administrativa musí utvořit a zveřejnit normy upravující registraci půdy a vlastnická práva. Vlastníci by taktéž měli mít možnost použít svůj majetek pro ručení například za půjčky. Důležité je umožnit prodej osídlené státní půdy jedincům, jež na ní bydlí (viz Rámeček 9).

Rámeček 9 – Legalizace majetkových práv v Peru

Podle odhadů bydlelo v Limě v polovině osmdesátých let 320 tisíc obyvatel ve slumech (tzv. *barriadas*), z čehož byla pouze polovina registrována. Ve snaze začlenit nelegální osídlení do trhu s byty byl vytvořen systém pro regulaci vlastnictví (PROFOPM). Byla vytvořena pravidla vztahu neoficiálního a zákonného osídlení. Byl vytvořen i registr, kam bylo možné zapisovat pozemky. Mezi principy systému patří:

- a) Potvrzení práv k nemovitosti je v neformálním sektoru prováděno podle kritérií, jako jsou zejména stálý pobyt, účty za telefon a údaje ze sčítání lidu. To umožňuje nakládání, převod a zastavení nemovitosti. Různé zákony musely být upraveny podle společného standardu a byly zlepšeny problematické a zdlouhavé části v administrativních procedurách.
- b) Administrativa nemovitostí se sjednotila tak, aby regulace, registrace a udělování práv probíhaly na jednom místě.
- c) Procedury byly založeny spíše na spolupráci v komunitě než na jednotlivcích. V rámci nového systému se více zapojují soukromí právníci a inženýři, účast úředníků se omezuje. Spolupráce ve společenství je důležitá též pro získávání informací. Byl vytvořen jednoduchý avšak účinný účetní systém.

Do roku 2005 bylo zaregistrováno více než 220 tisíc pozemků.

Zdroj: Durand-Lasserve (1996)

Regulace vlastnictví pozemků a omezená infrastruktura výrazně omezují využívání městských pozemků. Mezi faktory ovlivňující využití patří rozsáhlé státní vlastnictví půdy, nejasné postupy při převádění pozemků, nereálná kritéria pro rozvoj infrastruktury, neodpovídající městské plánování a nejasné povinnosti veřejných organizací. Je důležité zajistit průhlednost pozemkových reforem pomocí jasných pravidel, která by měla být dostupná všem, a ustanovením pozemkových práv. Zjednodušení tržních transakcí by mělo usnadnit proces prodeje a registrace pozemků. Měla by být vyvinuta snaha k efektivnějšímu využívání veřejné půdy, které by chudým usnadnila přístup k pozemkům. Vlastnická práva k této půdě většinou mají státní orgány, což městům znemožňuje s ní nakládat. V mnoha zemích (např. Pákistán, Turecko, Egypt) je půda zabrána neoficiálními agenturami, které ji dále prodávají chudým (viz Rámeček 10). Dále je podstatné si uvědomit, že požadované normy pro napojení na infrastrukturu by měly být vztaženy k možnostem obyvatel. V indickém státě Uttar Pradesh byla nastavena taková kritéria, že služby mohlo využívat

pouze pět procent domácností (World Bank, 2000). Na venkově není vlastnictví půdy pod takovým tlakem, a proto se výše zmíněné problémy vyskytují především ve městech.

Rámeček 10 –Vládou podporovaný Squatting v Pákistánu

V roce 1986 začala HDA (Hydarábádská Rozvojová Agentura) zkoumat slabé osídlování vládní půdy ve městě a fungování neformálního sektoru ubytování. Výsledkem byl návrh experimentu na vládou podporovaný Squatting. Vláda se rozhodla využít soukromé neformální podnikatele nazývané dalal, kteří měli chudým prodávat parcely za dosažitelné ceny. Státní orgány, policie a ostatní relevantní úřady daly dalalům tichý souhlas k obsazování vládní země. Dalalové v rámci směrnic vlády rozdělili dostupnou půdu a některé pozemky ponechali ke spekulacím nebo komerčnímu využití. Z výnosu těchto prodejů byly potom dotovány pozemky pro zákazníky s nízkými příjmy.

Procedura nastěhování začíná vyznačením „přijímací“ oblasti, kam se stěhují rodiny s akutní potřebou přístřeší. Později přichází stěhování na vlastní pozemek o rozměrech 80 metrů čtverečních, kde si rodina zřídí trvalý přístřešek. Původní činnosti dalalů se posunuly od rozdělování a obsazování půdy ke stavebnímu poradenství a prodeji stavebních materiálů. HDA převzala roli v rozdělování půdy a navíc zastupuje obyvatele, kteří by jinak za vyjednávání s ostatními státními či soukromými subjekty museli draze platit lobbyistům. Na rozdíl od nich má navíc HDA pro taková jednání silnou pozici státní agentury.

Zdroj: Durand-Lasserve (1996)

Nereálné stavební předpisy znemožňují zabezpečit dostatečnou výstavbu obydlí pro chudé. Centrální vláda by měla vypracovat podrobné územní plánování pro správu na místní úrovni. Táhle procedury zpožďují výstavbu a poskytování příslušných služeb. To pak vede k růstu ceny za půdu a bydlení. Nařízení, která mohou být pomínuta, aniž by došlo k ohrožení bezpečnosti, by měla být zrušena, aby se snížily náklady. Nepostradatelným krokem je i zjednodušení formulářů pro udělování stavebního povolení, zpřístupnily by se tak pro chudé s omezeným vzděláním.

Finanční trh

Nesnadný přístup k půjčkám omezuje schopnost chudých obyvatel měst vylepšovat si svá obydlí a tím také snižuje možnosti využití jejich příbytků jako místa pro zaměstnání. Hlavním problémem pro chudé je zaručit se za půjčku, protože nemají dostatek majetku ani příjmů. Banky většiny rozvojových zemí nepovažují chudé za řádné zákazníky a jsou většinou umístěny mimo dosah chudých, kteří jsou v tomto směru otevřeně diskriminováni. Možnosti nevládních organizací podporovat ukládání úspor jsou limitované, tak je většina chudých nucena spořit u neoficiálních organizací s minimálním zvýhodněním. Zkušenosti ukazují, že pokud se jednou banka rozhodne ukládat úspory chudých, bude spíše ochotna nabídnout půjčky dostupné i chudým. Toto jen podporuje potřebu změn finančního systému k překonání překážky, která omezuje přístup chudých k úvěrům a dalším službám. Je zde celá řada možností, jak zpřístupnit finanční trhy pro chudé. Jedním z řešení je propagace podnikání s tím, že jim potom budou finanční ústavy spíše půjčovat (viz Rámeček 11). Je též nutné

monitorovat a regulovat činnost prostředníků, kteří vydělávají na chudých tvorbou úvěrů za nevýhodných podmínek. Stejně tak se musí starat i vláda, aby se zlepšil přístup chudým k finančním službám.

Mnohé strategie pro snížení chudoby, které usilují o zpřístupnění finančního systému chudým, nečiní rozdíl mezi venkovskými a městskými oblastmi. Snaží se problém řešit komplexně. Téměř všechny strategie zdůrazňují rozvoj možností poskytovat úvěry jako potřebnější než výhodné spoření. Malawi ve svých PRS zmiňuje probíhající program, který obyvatelům oblastí s nízkými příjmy umožňuje nabytí vlastnictví pozemků, podporuje půjčky chudým speciálním slevovým finančním nástrojem a zakládá hypoteční banku pro zlepšení přístupu k bydlení.

Rámeček 11 – Mikrokredity

Myšlenka tzv. „mikrokreditů“ vznikla roku 1974 v Bangladéši, kde profesor ekonomie Muhammad Yunus vyzoroval, že i malá finanční půjčka může chudým dopomoci k obživě. Půjčil skupině 42 osob 27 dolarů na výrobu bambusového nábytku, jehož prodejem získali peníze na obživu. Princip mikrokreditů je založen na faktu, že chudí (převážně ženy) nemusí určit přesný cíl svých půjček a mohou finance vynaložit podle svých potřeb. Půjčky jsou nejčastěji používány na tvorbu vlastního zaměstnání. Dluhy pak splácí z výdělků získaných z nově vytvořené aktivity. Mikrokredity jsou efektivní cestou k pozvednutí jedince z absolutní chudoby.

Mariate Banda má kadeřnictví v městečku na okraji národního parku Luangwa v Zambii. Turisté se však jejímu malému obchodu vyhýbali, protože jí chyběl vysoušeč vlasů. Její malé příjmy jí znemožňovaly šetřit. Po zapůjčení sto dolarového mikrokreditu si opatřila vysoušeč vlasů a další vybavení. Turisté začali využívat jejích služeb a tak Mariate mohla splatit dluh do jednoho roku. Díky zvýšení příjmů může svým dětem zajistit zdravotní péči a vzdělání.

Zdroj: Grameen Bank (2007)

Financování, půjčky a role státní správy

Politický program týkající se veřejného financování v rámci snižování chudoby měst se zabývá zejména problematikou návratnosti výdajů, formy podpory a splátek a decentralizace.

Programy zaměřené na snižování chudoby by neměly vyžadovat plnou návratnost financí poskytnutých chudým, neboť se v rámci těchto programů počítá i se sociální solidaritou a tedy přerozdělením dostupných financí. Programy musí však být finančně udržitelné. Finanční návratnost může být dosahována různými způsoby, jenž by zahrnovaly i splátky od původních příjemců pomoci. Velký význam má správné zacílení podpory. Zkušenost Lotyšska ukazuje, že podpora na bydlení vyplácená jednotlivým domácnostem spotřebovala dvojnásobek prostředků než centrální investice do bytové výstavby v jiných zemích.

Návrat financí z těchto programů může mít více podob. Půjčky jednotlivým domácnostem se řeší standardně splátkami. Tyto úvěry úzce souvisí s majetkovými právy, aby

mohli chudí za úvěry ručit půdou, na které sídlí. Větší projekty pro zajištění služeb celé komunitě (například kanalizace, vodovod, infrastruktura apod.) jsou spláceny formou místních daní, jako například daně z nemovitostí.

Důležitým prvkem pro půjčování prostředků je též správné nastavení úrokové míry. I příliš nízká úroková míra může mít negativní dopad na půjčky chudým.

Spojitosť procesu decentralizace se systémem veřejných financí je pro města velmi důležitým tématem. Ve městech mají služby poskytované místní správou zásadní vliv na život lidí. Organizace a financování těchto služeb společně s odpovědností za správné hospodaření se pochopitelně předává v rámci procesu decentralizace ze státní na místní správu. Zkušenosti nicméně ukazují, že se tak mnohdy děje nerovnoměrně. Například Brazílie posílila pozici místní správy při výběru daní, které však nebylo doprovázeno dostatečným předáním odpovědnosti za místní výdaje. Ačkoli měly místní vlády relativně dost peněz, odpovědnost za kvalitu jejich služeb zůstala na nízké úrovni jako před reformou. V Ghaně sice nedošlo k předání rozhodovacích pravomocí v takovém rozsahu jako na úrovni politické decentralizace, národní vláda však rozhodování postupně deleguje na místní úroveň a zároveň stále pokračuje v kontrole výdajů. (Satterthwaite, 2001)

Městská vláda

Vytvoření vhodného systému pro potírání městské chudoby je závislé na dobré politice měst, která by měla být odpovědná veřejnosti, nezkorumpovaná a schopná učinit opatření pro zvětšení kapacit pro boj s chudobou. Jak místní tak i centrální vláda by měly být odpovědné veřejnosti. Politici a úředníci musí konzultovat s občany jejich potřeby a požadavky. Příklad takové politiky můžeme najít v Soulu, kde každou sobotu primátor a radní města diskutují s občany o jejich stížnostech ohledně městské politiky (Kessides, 2005). Setkání tohoto druhu mohou dopomoci k určení priorit městských výdajů (viz Rámeček 12).

Rámeček 12 – Rozvoj komunikace s občany

V Tijuáně, Mexiko, kvůli rychlému nárůstu populace, rostoucímu zhoršování životního prostředí a obtížnému vymáhání daní od obyvatelstva vyzkoušel starosta zcela nový přístup k realizaci změn. Jeho administrativa vytvořila Plán Aktivace Města, největší integrovaný plán pro prioritní investice do infrastruktury, který byl kdy městskou správou navržen. Mexická vláda měla pokrýt 25% nákladů, soukromý sektor 15%, přímá podpora 20% a samotná komunita zbývajících 40%. Město uspořádalo veřejné referendum ke zjištění, zda jsou občané ochotni zaplatit svou část nákladů. Plán byl přijat 66% hlasů.

Zdroj: Baharoglu, 2001

Je velmi důležité dohlížet na finanční aspekty prováděných operací, které jsou zvláště v rozvojových zemích náchylné ke korupci. Korupce velmi často znevýhodňuje chudé, protože nemají dostatek prostředků na prosazení svých zájmů touto cestou. Korupce by měla být předcházena zpřístupněním informací o jednotlivých operacích, jejich průhlednými, přesnými pravidly a přenecháním provozování služeb soukromým subjektům.

Zvyšování výkonnosti na místní úrovni je velmi důležité hned z několika důvodů. Městští zastupitelé mají velmi málo zkušeností s diskusí ohledně plánování, decentralizací a z ní vyplývajících povinností. Nedostatek praxe také výrazně znesnadňuje boj s chudobou. Důležité je vytvořit podmínky pro výcvik místních úředníků a poskytnout jim přístup ke zkušenostem na národní i mezinárodní úrovni. Měla by být zajištěna výměna informací mezi jednotlivými úrovněmi od mezinárodních organizací až po komunity chudých (viz Rámeček 13).

Rámeček 13 – Podpora Výborů pro Rozvoj Komunity (Community Development Councils – CDCs) na Srí Lance

Volené Výbory pro Rozvoj Komunity (CDC) byly zřízeny v polovině osmdesátých let 20. stol. na Srí Lance, aby podpořily spolupráci místních správ s komunitami. Chybějící mandát a nedostatečné kapacity však neumožnily delší fungování. Lokální i národní politické problémy práci CDC dále jen dusily. Pilotní schéma pro pozvednutí chudých osídlení stanovilo několik primárních úkolů, mimo jiné vytvoření kapacity komunity a přístup k veřejným organizacím. Tento plán posílil pozici a roli CDC. Japonští Zámořští Dobrovolníci (JOCV) vytvořili spolu s místními nevládními organizacemi tým pro aktivaci CDC. Nezávislost JOCV na místních politických tlacích byla jedním z klíčových faktorů úspěchu. V místě realizace pilotního projektu, Badowita, vytvořily CDC vodovod, drenáž a kanalizaci pro 1000 domácností, které Badowitu obývaly. Komunita k investicím také finančně přispěla. Díky úspěchu tohoto pilotního projektu se zapojený CDC aktivně účastnil i na dalších projektech a pomáhal jiným CDC a organizacím v komunitách.

Zdroj: World Bank (2000)

Většina PRS se zaměřuje právě na zvyšování výkonnosti místních orgánů a na potřebu zapojení občanské společnosti do procesu, avšak jejich plány již dále detailněji nerozvádějí metody, jak by toho mělo být docíleno (Bossuyt, 2000).

3.4 Boj s městskou chudobou v Zambii

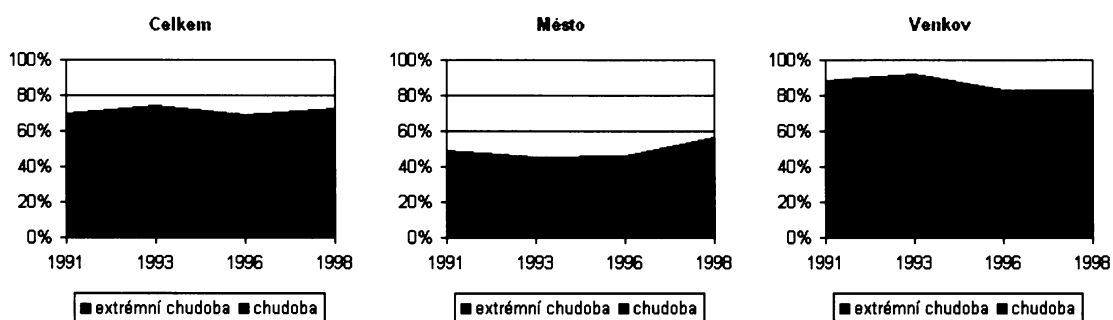
V této kapitole je uvedena příkladová analýza PRSP Zambie, která si především klade za cíl zjistit, jakou pozornost Zambie věnuje chudobě ve městech, resp. „urbanizaci chudoby“. Nejprve je popsána současná situace a struktura chudoby, dále jsou vyjmenovány priority vlády v boji s chudobou. Následuje přiblížení struktury dárců a na závěr je zhodnocena úspěšnost PRSP.

Zambie patří mezi priority české rozvojové pomoci díky tradiční spolupráci s Českou republikou (Československem) a také z důvodů velké potřebnosti pomoci.¹ Zambijský PRSP schválily mezinárodní finanční instituce v květnu 2002 a brzy poté se vláda pustila do jeho realizace. V roce 2005 vláda a nevládní organizace vyhodnotily boj proti chudobě v uplynulých třech letech, což následně vedlo k vytváření druhého PRSP.

Podoba chudoby

Odborníci zabývající se chudobou v Zambii definují chudobu na základě nízkých příjmů a nedostatku pracovních příležitostí, omezení v možnostech obstarávat základní zboží a služby, problémů se zajištěním bydlení a dalších základních služeb. Pod hranicí chudoby žije 73 % obyvatel Zambie. PRSP uvádí, že chudoba převažuje ve venkovských oblastech (83 %) oproti 56 % chudých ve městech. Ve městech je však zaznamenán vyšší nárůst počtu chudých kvůli obtížím v průmyslu a zvyšující se nezaměstnanosti, jak ilustrují následující grafy:

Graf 8 – Celková a extrémní chudoba v Zambii podle městské a venkovské populace, 1991-1998

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998; The Evolution of Poverty in Zambia 1990-1996

Mezi nejchudší na venkově patří drobní farmáři, oproti obyvatelům měst však mají tu výhodu, že si základní suroviny pro obživu obstarávají samozásobitelstvím. Chudoba v Zambii, stejně jako v jiných rozvojových zemích, má mnoho rozměrů a je způsobována celým komplexem faktorů. Většina chudých ve městech je závislá na příjmech z neoficiálních aktivit, které jsou obvykle krátkodobé, sezónní a mají nízkou výnosnost. Kvůli těmto problémům si obyvatelé měst nemohou zajistit stálý příjem potravy a trpí podvýživou. Chudé venkovany zase poškozuje obtížný přístup na trh, kde by mohli prodávat produkty své zemědělské výroby, a nízká produktivita práce.

¹ Podle Světové banky patří Zambie mezi nejméně rozvinuté země světa, v roce 2004 se umístila na 164. místě ze 177 zemí seřazených podle indexu lidského rozvoje. Průměrný hrubý národní důchod per capita činil v roce 2003 380 USD. Zambie prošla v 90. letech demokratizací politického systému a hospodářskými reformami, jejichž hlavními rysy byly liberalizace ekonomiky a privatizace.

Graf 9 ukazuje nerovnoměrné rozmístění chudých. Výrazně větší podíl chudiny je na venkově a v periferních oblastech země ležících mimo hlavní železniční trať spojující centra země.

Graf 9 – Celková a extrémní chudoba v Zambii v jednotlivých provinciích

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998

Tabulka 2 a Tabulka 3 znázorňují, co chudí považují za důležitou součást „dobrého života“ ve venkovské oblasti provincie Luapula a ve dvou slumech Lusaky. Je pozoruhodné, že rozdíly mezi oblastmi jsou malé. Respondenti obou oblastí uváděli mezi nejdůležitější kritéria dostatek peněz, rozdíl lze najít ve způsobu finančního zabezpečení, neboť městští chudí by si příjmy obstarávali podnikáním, kdežto vesničané farmařením. Potřebu dobrého zázemí udává 12,5 % obyvatel slumů, přesto se tomuto problému věnuje pouze malá pozornost. Průzkum poukazuje na opominutí při snižování chudoby, kdy chudí považují za velmi důležitý duševní stav, avšak strategie se zabývají výhradně materiálním zabezpečením.

Tabulka 2 – Vnímání "dobrého života" v provincii Luapula převážně venkovským obyvatelstvem

Farmářství (pro jídlo a přebytky k prodeji)	60,0%
Mnoho/dostatek jídla	47,5%
Možnost posílat děti do školy	27,5%
Dobré oblečení	27,5%
Příjem z podnikání či zaměstnání	17,5%
Dobré zdraví a zdravotní péče	15,0%
Šťastné rodinné vztahy	12,5%
Tvrdá práce – soběstačnost	10,0%
Zabezpečení vody	7,5%
Dobré cesty	7,5%
Rozvoj skupinových aktivit v komunitě	7,5%
Být schopen pomáhat ostatním	7,5%
Chov dobytka	5,0%
Chození do kostela	5,0%
Osobní čistota	5,0%
Dobrý příbytek	5,0%
Elektřina	2,5%
Toaleta a místo pro odpady	2,5%

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998

Tabulka 3 – Vnímání "dobrého života" ve dvou slumech provincie Lusaka

Dostatek jídla	65,0%
Dostatek peněz	40,0%
Být zaměstnán	35,0%
Podnikání	27,5%
Dobré oblečení	27,5%
Možnost posílat děti do školy	25,0%
Vlastnictví domu (příbytku)	22,5%
Dovolit si platit zdravotní péči	15,0%
Vést celkově šťastný život	12,5%
Potřeba dobrého zázemí	12,5%
Čisté životní prostředí	10,0%
Vést duševně hodnotný život	7,5%
Vlastnit vozidlo	2,5%

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998

Priority zambijské vlády

V PRSP bylo za nejvyšší prioritu určeno zemědělství, ve kterém pracuje nejvíce ekonomicky aktivních obyvatel (68%). V Zambii je silná snaha o podporu dlouhodobého rozvoje tohoto sektoru. Zambijská vláda považuje za prioritní přístup zemědělců k úvěrům, diverzifikaci produkce, zlepšení zpracování zemědělských produktů a rozvoj podnikatelských dovedností rolníků prostřednictvím služeb zemědělského poradenství. Jsou zakládány ekologické zemědělské zóny malých i velkých měřítek. Rozsáhlá pásma se zaměřují

na produkci potravin na vývoz (obilniny, kávu, bavlnu, podzemnici olejnou apod.), které by měly nahrazovat ztráty vzniklé propadem vývozu mědi. Ač se jedná převážně o venkovské oblasti, proud investic, tvorbu nových pracovních příležitostí a možností podnikání mohou využít i obyvatelé měst. Důležitou součástí je i výstavba infrastruktury umožňující kontakt mezi venkovem a městem. Je pochopitelné, že městská chudoba má nižší prioritu než chudoba venkovská, neboť podíl chudých ve městech oproti venkovu je v Zambii znatelně nižší.

Ačkoliv má venkov a zemědělství přednost, Zambie se snaží i o podporu dalších sektorů, které jsou převážně spojovány s městy. Vysoká nezaměstnanost, která vyústila v prudký nárůst městské chudoby, pramení z nezemědělských odvětví, zejména z hornictví a průmyslové výroby. Postupně dochází k privatizaci průmyslu barevných kovů, do které je vkládána velká naděje, že nastartuje růst celé ekonomiky. Vláda investuje do infrastruktury a zakládá nové průmyslové zóny ve snaze nalákat zahraniční investory. Popisuje i snahy o posílení postavení vědy a výzkumu pro efektivnější využití nerostného bohatství a zavedení moderních technologií šetrnějších k životnímu prostředí. Právě chudí obvykle žijí v nejvíce znečištěných oblastech.

Strategie se snaží učinit ze země také významnou turistickou destinaci, což by rovněž přispělo k vyšší zaměstnanosti a omezování chudoby. Rozvoj předpokládá kvalitní infrastrukturu a vybudování zázemí pro turisty. Z hlediska turistického ruchu patří mezi nejvýznamnější lokality Viktoriiny vodopády, dále pak národní parky a archeologická naleziště. Za prioritní oblasti z hlediska rozvoje turistického ruchu vláda považuje oblast Livingstone, národní park Kafue, oblast dolního Zambezi a hlavní město Lusaku. Důležitou součástí je lokalizace nových území vhodných pro turismus a jejich propagace. Toto odvětví tvoří pracovní příležitosti pro obyvatele měst i venkova.

PRSP se soustředí i na sociální sektor a na zvýšení efektivity jeho služeb. Do popředí zájmu se dostalo zdravotnictví a školství. V oblasti vzdělání předvídá zambijská vláda intervence v oblasti základního, středního i vysokého školství. Střední a vysoké školství sídlí pochopitelně většinou ve městech. V případě základního vzdělávání se vláda vyslovila pro posílení rovného přístupu ke vzdělání, zvláště pak prostřednictvím podpory vzdělání dívek, zrušením veškerých poplatků a schválením legislativy zakotvující povinnost rodičů posílat děti do škol. Obsahově by se mělo základní školství více zaměřit na funkční gramotnost a prakticky využitelné dovednosti. Klíčovou problematikou je také vzdělání a motivace pedagogických pracovníků. Ač je učitelů větší nedostatek na venkově, ve městech

připadá na jednoho pedagoga více dětí kvůli přeplněným třídám. Pozitivním trendem je, že během devadesátých let vzrostla gramotnost obyvatel měst z 68,5 % na 83 %. Gramotnost venkovanů se z 39 % vyšplhala na 50 %.

Ve zdravotnictví je vytvořen systém příspěvků na zdravotní péči. V popředí zájmu je HIV/AIDS, malárie, tuberkulóza, sexuálně přenosné infekce, zdraví dětí a dále pak oblast epidemiologické ochrany, hygieny, sanitace a pitné vody. Šíření viru HIV ohrožuje téměř jakékoliv dosažení úspěchů, protože vyčerpává lidské zdroje. Ve městech je virem HIV nakaženo 29 % a na venkově 14 % obyvatel.

Strategie pojednávají i o rozpadu tradičních vazeb uvnitř rodin v městském prostředí. Vznikají sociální sítě, které by měly podporovat chudé. Sociální systém by měl dosáhnout i k nejchudším vrstvám. Je známo, že hrubé indikátory chudoby značně omezují dosah pomoci k nejchudším. Vytváří se tedy podrobnější ukazatele pro přesnější identifikaci extrémně chudých a následné zaměření pozornosti na tuto skupinu.

Zlepšení přístupu k pitné vodě a kanalizaci je důležité pro zvýšení kvality života, ale řadí se i mezi předpoklady pro rozvoj socioekonomických aktivit. Je vypracováván komplexní rámec pro efektivní rozvoj a řízení vodních zdrojů na principu rovnosti přístupu a udržitelnosti se silnou účastí zainteresovaných stran. Dále je snaha o zlepšení datových a informačních systémů, budování a rekonstrukce přehrad, výzkum a mapování podzemních vod. Je potřeba i nadále zvyšovat kapacity lidských zdrojů pro plánování, řízení a údržbu dodávek vody a kanalizace na centrální, provinční a okresní úrovni. Vedle rehabilitace infrastruktur a zlepšení služeb byla mezi priority zařazena i osvěta zaměřená na problematiku hygieny. Pro zlepšení dostupnosti pitné vody a kanalizaci byl v příměstských oblastech vytvořen program Peri-urban Water Supply and Sanitation Strategy zaměřený na obyvatele s nízkými příjmy. Uvádí se, že přístup k vodě má 89 % městské populace a 37 % venkovské. Pro kanalizaci je poměr 73 % ku 68 %. Pokrytí městských chudinských čtvrtí je však ve skutečnosti výrazně nižší. Zařízení jsou často rozbitá a zpustlá. Více než polovina obyvatel slumů nemá přístup k pitné vodě a téměř 90 % nemůže využívat kanalizaci.

Průřezová témata PRSP

V rámci strategii omezování městské chudoby byla stanovena tři průřezová témata, které by měla být integrována do realizovaných rozvojových intervencí. Jako první byla definována problematika HIV/AIDS, při níž byl deklarován cíl snížení počtu nových nálezů virem HIV a

omezení socioekonomického dopadu epidemie HIV/AIDS. V rámci boje proti HIV/AIDS se zambijská vláda vyslovila pro rozšíření přístupu ke službám dobrovolného poradenství a testování, dále pro rozvoj komunitně založené domácí péče o pacienty, poskytování antiretrovirální terapie a zvýšení kvality života sirotků a zranitelných dětí. Mezi další priority pak náleží snížení nákazy sexuálně přenosnými chorobami, posílení prevence přenosu infekce z matky na dítě a léčba oportunních infekcí.

Rozvojové intervence by měly také přispívat k rovnosti mezi muži a ženami, zejména pak pokud jde o přístup k pozemkům, příležitosti v rámci hospodářských a politických struktur, výrobní prostředky, informace a zapojení do rozhodovacích procesů.

Jako poslední průřezové téma bylo definováno životní prostředí, kde do popředí vystoupily zejména otázky rozvoje lidských zdrojů a podpory institucionální kapacity.

Dárci zapojení do PRSP

V roce 2002 byla Zambie příjemcem 641 mil. USD oficiální rozvojové pomoci, což představovalo 18,1 % hrubého národního důchodu. Mnozí donoři postupně přistupují ke spolupráci v podobě podpory rozpočtu nebo příspěvku do fondů spravovaných společně donory a vládou. Nejvýznamnějšími poskytovateli rozvojové pomoci Zambii jsou Mezinárodní rozvojová agentura (IDA – Světová banka), Evropská unie, Japonsko, USA, Německo, Nizozemsko, Dánsko, Norsko, Velká Británie a Africký rozvojový fond (AfDF – Africká rozvojová banka)

Česká rozvojová pomoc

Česká republika definovala v březnu 2004 Zambii jako jednu ze svých prioritních zemí pro dlouhodobou rozvojovou spolupráci a to především z důvodu vysoké potřeby rozvojové pomoci a dosavadní tradice spolupráce mezi ČR/Československem a Zambii. Z geografického hlediska se zaměřuje na Západní provincii, která je nejchudší provincií země. Mezi další důvody výběru této oblasti patří geografická blízkost k Angole (druhou prioritní zemí ČR v subsaharské Africe), stejně tak jako dlouhá tradice vztahů mezi českými zeměmi a národy žijícími na horním toku Zambezi. Z hlediska sektorového se česká rozvojová pomoc soustřeďuje na zdravotnictví a to primárně na zdravotní péči na venkově s důrazem na péči o matku a dítě s ohledem na vysokou mateřskou a kojeneckou úmrtnost. Vysokou úmrtnost v Západní provincii také významně ovlivňuje nízká úroveň chirurgických zákroků. Česko proto přispěje k vybudování moderního chirurgického sálu v hlavní provinční nemocnici a zaměří

se na školení zdravotnického personálu a oblast řízení péče. Mezi další priority patří zemědělství a školství. Nejdůležitější projekty znázorňuje Tabulka 4. Vedle těchto projektů byla zambijským občanům nabízena vládní stipendia ke studiu na českých vysokých školách. Česká rozvojová pomoc se věnuje problematice potírání chudoby Zambie v obecné rovině. Městskou chudobu nespécifikuje, naopak klade důraz na venkovské oblasti. Street Children Chingola je jediný projekt odehrávající se v městském prostředí. Jedná se léčebně pedagogickou péčí o sirotky. Cílem je zajistit bezpečné místo pro jejich osobní rozvoj.

Tabulka 4 – Projekty rozvojové spolupráce ČR realizované v Zambii v letech 1999-2004

Název projektu	Gestorský resort	Doba realizace	Alokované prostředky (tis. Kč)	Realizátor
Geologický průzkum v SZ Zambii	Ministerstvo životního prostředí	1999–2000		Český geologický ústav
Poliklinika a výukové centrum medicíny prvního kontaktu	Ministerstvo zdravotnictví	2000–2004	14 030 Kč	Czech Aid s. r. o.
Litologický, strukturní a geochemický výzkum mineralizace v oblasti zambijského měděného pásu	ministerstvo životního prostředí	2001–2003	4 700 Kč	Český geologický ústav
Zhodnocení vlivu těžby a zpracování měděno-kobaltových rud na životní prostředí v oblasti Copperbeltu v Zambii	ministerstvo životního prostředí	2004–2006	5 930 Kč	Česká geologická služba, Fontis, s.r.o.
Street Children Chingola	ministerstvo zdravotnictví	2004–2008	11 500 Kč	Czech Aid s. r. o.
Mobilní porodnice	ministerstvo zdravotnictví	2004–2008	20 074 Kč	Czech Aid s. r. o.

Zdroj: MVZ (2006)

Úspěšnost PRSP

V Zambii se v souvislosti s PRSP vytvořila silná a respektovaná zastřešující organizace nevládních sdružení. Více než 80 nevládních, ale i církevních a odborných organizací spolupracuje v rámci Civil society for poverty reduction (CSPR). Dárci sice považují boj proti chudobě za důležitý, ale raději si kladou priority sami bez ohledu na zambijskou vládu a občanskou společnost. Proto projekty občas nereagují na aktuální potřeby místních obyvatel. Pak se stává, že například úředníci doporučí elektrický mlýn do městské chudinské čtvrti, kam není zavedena elektřina (CSPR, 2005, s. 20). Pozorovatelé proto kritizují nedostatečnou decentralizaci při schválení konkrétních projektů placených z peněz PRSP.

Zambie jako jedna z mála afrických zemí (spolu s Burkinou Faso, Gambií a Senegalem) rozlišuje v PRSP statistiku na městské a venkovské obyvatelstvo. K vymezení rozdílné

hranice chudoby pro město a venkov už však nedochází, je určena společná národní linie (Mitlin, 2004)

Během tří let trvání PRSP vláda investovala pouze 60 % z původního rozpočtu strategie. Problémem je neschopnost využít všechny nabízené zdroje a kolísání financování některých zahraničních dárců, kteří pozastavování finančního toku využívají jako nástroj tlaku na zambijskou vládu (Eberlei, 2005).

Samotné zapojení občanské společnosti je velkým přínosem, protože dostalo snižování chudoby do středu veřejné diskuse. Otevřená debata, aktivní síť nevládních sdružení a pravidelná hodnocení dávají naději na postupné odstraňování chyb PRSP. Problematická je ovšem koncentrace zúčastněné občanské společnosti v hlavním městě Lusace. Zástupci těch nejchudších městských vrstev do přípravy PRSP zatím vtaženi nebyli.

Během prvních let trvání PRSP není možné přesně vypořádat, co PRSP přinesly chudým Zambijcům. První odhady jsou však skeptické a tvrdí, že chudí ve svém každodenním životě žádnou změnu k lepšímu nepoznali. Celkově zatím vláda nedokáže uskutečnit své vlastní plány a strategie. Realizace PRSP trpí především nepředvídatelným financováním a nedostatkem lidských kapacit. Hodnocení, procesy učení a veřejná diskuse způsobená zapojením občanské společnosti ponechávají však velkou naději na budoucí zlepšení (CSPR, 2005).

Zambijské PRSP se zaměřují především na venkovskou chudobu s odůvodněním, že 83 % obyvatel vesnic žije pod hranicí chudoby. Pozornost věnovaná městské chudobě je tak částečně zatlačena do pozadí i přesto, že počet chudých ve venkovských oblastech klesá a naopak ve městech stoupá. Pozitivní krokem je však porovnávání počtu chudých ve městech a vesnicích. Přes upřednostňování venkova začínají strategie postupně upozorňovat na problémy měst. Přiznávají, že se skutečný obraz města může od statistik poněkud lišit, což je prvním krokem k odlišení městské a venkovské hranice chudoby, která napomůže lepšímu nastavení strategií.

3.5 Současnost a další vývoj PRSP

PRSP jsou již téměř sedm let jedním ze základních kamenů rozvojové politiky a návazného odpouštění dluhů. Více než čtyřicet rozvojových zemí zavádí PRSP do praxe. V rámci PRSP bylo a je realizováno velké množství projektů výstavby infrastruktury, podpora

školských, zdravotnických atd. Nezpochybnitelným přínosem PRSP je přístup k měření chudoby a diferenciaci na městskou a venkovskou. PRSP značnou měrou přispěly k tomu, že vnímání problému chudoby přestává být zjednodušováno pouze na venkovskou chudobu.

Bolívie, Burkina Faso, Nicaragua a Tanzanie již pracují na druhé generaci těchto dokumentů, Uganda dokonce pracuje i na třetí verzi strategií (Driscoll, 2006). V první fázi se podařilo uspět ve třech klíčových oblastech, neboť PRSP přiměly vlády rozvojových zemí, aby se důkladněji zaměřily na chudobu. Zahrnuly tak civilní společnost do politických debat v nebyvalém měřítku a soustředily se na sjednocení jednání dárců na mezinárodní a národní úrovni.

Přes tyto úspěchy zůstává stále mnoho výzev PRSP téměř bez povšimnutí. Vlády by se měly podrobněji zabývat provázaností jednotlivých institucí. Konzultace s chudými obyvateli měst je nutné propracovat do větší hloubky, aby se proměnily v dlouhodobý proces napojený na probíhající změny. V neposlední řadě je ještě třeba propracovat vazby dárců jednotlivých úrovní a dosažených úspěchů patřičně využívat.

Nové úkoly pojmenované druhou generací PRS

S přechodem z první fáze do druhé vznikly nové podněty pro vylepšení strategií. Nejvíce se dotýkají role dárců a jejich zapojení do procesu. Usilují o propojení politického a technického rámce strategií. Mezi základní témata k diskusi patří: politická povaha PRS a cesta ke změně, vztah PRSP s konkurenčními strategiemi a jejich výběr, úsilí při financování, podpora předvídatelného rozpočtu a zákušiny v dárcovství.

Strategie jsou formulovány velmi technokraticky, cíle a mezníky jsou vytyčeny víceméně konkrétními daty tak, jak je obvyklé v organizacích MMF a Světové Banky. Prosazování strategií a dosažení cílů je však především politické rozhodnutí. Na národní úrovni existuje více subjektů, které se do procesu zapojují. Konkrétní výsledky však vyžadují zasazení strategií redukce chudoby do konkrétních makroekonomických podmínek, legitimní vládu a transparentní postupy zapojení těchto subjektů do rozhodování a realizace strategií. Města mohou na jednu stranu využít výhod bezprostřední blízkosti politického dění, na druhou stranu trpí všemi nešvary, jako jsou klientelismus a korupce. Politika ve městech v tomto ohledu do jisté míry odráží situaci na národní úrovni. Strategie se též musí zavádět s ohledem na politickou situaci země v delším období. Zatímco v Ugandě byly strategie tím správným impulsem, v Gruzii byly použity v předvolební kampani a vedly k roztříštění politické scény a

vyostření situace. Odezva lidu na politiku státu ohledně strategií může lišit – od krvavých demonstrací v Bolívii až po klidný proces ve Vietnamu (Piron, 2004).

Charakter politiky se často výrazně mění se změnou politického vedení. Nové vedení má tendence tvořit změny uprostřed cyklu PRS, což může narušit jejich rozvoj. Například bolivijský prezident zvolený v roce 2003 začal vládnout a měnit PRS bez ohledu na ostatní strany. Až rozsáhlé sociální nepokoje ho donutily k restrukturalizaci vlády a rozpočtu (Booth, 2004).

Reformy tohoto druhu mohou být prospěšné, ale mohou s sebou nést i mnoho nevýhod. Rozsáhlejší zapojení státu do strategií (national ownership) je většinou výsledkem zinteresanosti nově přichozích politiků, zvláště pokud jsou zvoleni v řádných volbách. V Bolívii změny proběhly na základě protestů proti vládní politice, panovaly obavy, že je více ovlivňována zájmy Spojených států amerických než národními. Naproti tomu dárčům změny působí značné problémy, snaží se zachovat souvislý proces, chtějí zajistit souvislost jednání a stabilitu pro další financování rozvoje. Nově zvolená nikaragujská vláda představila svůj rozvojový plán druhé generace PRS, za který obdržela kritiku kvůli údajné sestupné tendenci směrem k první generaci.

PRS většinou nejsou jedinou strategií realizovanou na území daného státu. Postupy navrhované v jednotlivých dokumentech se často liší a vztahy mezi nimi jsou nejasné. Rozdílné postupy jsou uplatňovány především v rámci procesu národního plánování, regionální politiky, ekonomické integrace a decentralizace. Například v Mosambiku působící PARPA (The National Action Plan for the Reduction of Absolute Poverty) poněkud nešťastně vytváří paralelní program k již více zavedenému pětiletému národnímu plánu. V Nikaragui mají městské rozvojové plány jen velmi slabé vazby k národním PRS. Kvůli těmto rozdílným byl formulován nový národní program, kterého by se měly držet všechny lokální úřady. Ve Střední Americe má před PRS přednost dohoda o volné zóně obchodu (Central American Free Trade Agreement). V tomto konkurenčním prostředí musí dárči čelit dilematu, zda pokračovat v plné podpoře PRS, které se mohou ukázat jako dlouhodobě neudržitelné, nebo spolupracovat se strategiemi, které jsou v zemi silněji zakotvené avšak mimo rámec a směřování PRS (Driscoll, 2006)

Rozhodnout se mezi PRS a konkurenčními programy je jen jedna úroveň rozsáhlého rozhodování, které řeší nejen dárči, ale i národní vlády. Musí si vybrat, jestli PRS chtějí pouze

jako překlenovací rámec nebo zda-li vytvoří komplexní akceschopný plán. PRS vytváří ambiciózní návrhy na snižování chudoby, musí být avšak také využitelné v praxi. Je nutno vytyčit priority, zahrnout je do státního rozpočtu a provázat je s možnostmi dárců. Oproti předchozí generaci by reformy měly být přesněji spojeny s konkrétními kroky. Zkušenosti z Ugandy ukazují, že přítomnost více různých strategií může být i přínosem, neboť v tomto případě vláda použila konkurenční strategie k zacelení mezery PRS a tak se naučila lépe se strategiemi pracovat. To mělo později výrazně pozitivní dopad na další implementaci PRS (Piron, 2004).

PRS si kladou odvážné cíle ve spojitosti s dosažením MDG, a proto jsou relativně finančně náročné. Ve skutečnosti jsou však ambice mírnější, limituje je politický rámec a systém financování, který používá direktivní odhadování dostupných zdrojů. Tyto odhady vcelku reálně odrážejí možnosti toku zahraničního kapitálu, ale ve vztahu k vyžadované úrovni financí pro dosažení MDG jsou stále nedostatečné. Nelze však počítat s možností, že by bylo možné dále navyšovat účast dárců a tím zásadně ovlivnit splnění cílů.

Rozsah rozvojové pomoci je často nepředvídatelný. Nelze s jistotou určit, jak bude rozčleněná, kdy dorazí, jestli nevzniknou dva paralelní programy apod. Proces je řízen požadavky dárců namísto potřebami států. Snaha přesvědčit dárcce, aby byla pomoc začleněna přímo do národních rozpočtů, se v PRS I. Setkala jen s částečnou odezvou. V Tanzanii podpora směřovaná do národního rozpočtu přišla od třinácti dárců a tvořila pouze 30 % celkové rozvojové pomoci, zbytek poskytovali pouze tři dárci mimo národní rozpočet. Podobná situace je v Mozambiku, kde je 50% veřejných výdajů financováno mimo státní rozpočet. Naopak v Ugandě se podařilo tuto problematiku zvládnout a přísun prostředků se díky konsolidaci přes státní rozpočet podařilo stabilizovat (Evans, 2004). Jako způsob stabilizace pomoci vznikl požadavek na minimální výši podpory plynoucí do státního rozpočtu, která v Tanzanii činí 50 milionů dolarů. Ačkoli tento postup vede ke ztrátě některých menších dárců, může být pro zemi přijímající pomoc i prospěšný. Jednotliví dárci mají samozřejmě pro poskytování pomoci různé důvody a stanovují národním vládám různé podmínky. Jsou časté situace, kdy si dárci menšími příspěvky do státního rozpočtu „kupují pozornost“ vlády, aniž by přijali rozsáhlejší závazky. Takovému jednání se vlády snaží předcházet, neboť se snaží zajistit si spolehlivý a předvídatelný přísun zdrojů. Kromě zmíněné minimální výše příspěvku vlády preferují spojení dárců do větších skupin, které jsou lepším garantem výše příjmů a vůle splnit dlouhodobější závazky.

Ačkoli akce v rámci PRSP musí v cílové zemi projít politickým procesem rozhodování a realizace, je tendence vnímat samotné PRSP apoliticky. To se samozřejmě odráží i na pozici dárců, kteří by měli opustit své místo v té části procesu rozhodování, která by měla probíhat na národní úrovni, aby dárci méně zasahovali do národní politiky a dařilo se pomoci lépe koordinovat. Dárci si i nadále prosazují svůj oblíbený způsob pomoci a tím ovlivňují i cíle PRS. Ještě existuje dlouhá cesta od dárcovské politiky k procesu řízenému potřebami. Vliv dárců v zákulisí vyjednávání je evidentní, leckdy však může způsobit i nežádoucí vedlejší efekty. Neznamená to zpochybňovat legitimitu podmínek, které dárci při poskytování pomoci stanovují. Kromě splnění vlastních představ o daru musí dárci mimo jiné splňovat podmínky domácí administrativy ohledně transparentnosti financování a podobně. Cílem tohoto „omezování dárců“ je však především zlepšit celkovou koordinaci prostředků pomoci.

Druhá generace PRSP se stejně jako generace první netýká pouze snižování chudoby ve městech, ale snaží se celou problematiku boje s chudobou pojmut komplexně. Vztah městské chudoby a PRSP druhé generace je však specifický. Od vytvoření dokumentů první generace se totiž situace v rozvojovém světě neustále mění a díky rostoucí urbanizaci chudoby došlo ke změnám podmínek, ze kterých druhá generace PRSP vychází. Boj s městskou chudobou nabyl na významu díky nárůstu počtu chudých ve městech. Posun nastal i v konkrétních úkolech PRSP. Proti původnímu zaměření na infrastrukturu a materiální efekty druhá generace posiluje důležitost „nehmotných“ potřeb v postižených oblastech. Větší důraz je kladen na zvýšení kvality života ve městech a zejména na podporu místních iniciativ, které se pak přímo podílejí na zlepšování podmínek. U venkovské chudoby neprobíhají změny takovým tempem jako ve městech a to se pochopitelně odráží i v kontextu PRSP druhé úrovně.

SWOT analýza

SWOT analýza PRSP ve vztahu k městské chudobě je zajímavým shrnutím vztahu Strategii pro redukci chudoby a jejich vztahu právě k městské chudobě.

Silné stránky

- Diferenciace městské a venkovské chudoby
- Upozorňování na problémy města a pravidelné hodnocení situace
- Měření chudoby se snaží postihnout rozdíl města a venkova

Slabé stránky

- Slabý odraz diference městské a venkovské chudoby v realitě
- Statistika zohledňují město jako celek a nedostatečně vypovídají o situaci chudých
- Převažující materiální zaměření podceňující psychologický a sociální rozměr

Příležitosti

- Lepší pochopení situace a kontextu městské chudoby
- Oddělení městské a venkovské hranice chudoby
- Přesnější stanovování strategií pro boj s městskou chudobou

Hrozby

- Nesprávné vyhodnocení statistik a posouzení situace ve městech
- Vyhrocení situace ve městech vzhledem k dynamickému vývoji urbanizace
- Přílišná strnulost v poskytování pomoci zaměřené především na venkov

ZÁVĚR

Změny, které rozvojový a v podstatě i celý svět na začátku třetího tisíciletí čekají, budou pravděpodobně velmi závažné. Jak se pokouší ukázat tato práce, platí to zdůrazněně ve zde diskutovaných souvislostech. Vysoké tempo urbanizace (v kombinaci s přirozeným přírůstkem obyvatelstva) přenáší stále větší část chudoby do měst rychleji, než se s ní daří bojovat. Městská chudoba rozvojového světa vyžaduje bližší pochopení a více pozornosti v rámci konstrukce strategií boje s chudobou a i jejich praktické realizaci.

Z první části této práce vyplývá, že zatímco venkovská chudoba roste jen mírně a v globálním měřítku začíná stagnovat, městská chudoba se stává stále větším problémem. Ač jsou města (nejen) v rozvojovém světě vnímána jako centra bohatství a prosperity, podíl chudých na celkové městské populaci narůstá a populace slumů se vysokým tempem zvětšuje. Městská chudoba znamená pro postižené větší riziko, chudí ve městech jsou v mnoha ohledech více zranitelní než chudí na venkově. Monetární závislost může zapříčinit rychlý pád pod hranici chudoby. Chudí ve městech sice např. mají oproti venkovu bližší zdravotní péči, vzdělání a další služby, často si je však nemohou dovolit a jejich reálná situace lepší není. Stěhování do měst oslabuje tradiční sociální vazby, stupňuje se násilí a kriminalita.

Vyšší absolutní počty chudých obyvatel a klasické spojování s chudobou činí venkov středem pozornosti v boji s chudobou. Druhá část vysvětluje, že ačkoli je městská chudoba v souladu s předchozími závěry rychle rostoucím problémem, nedostává se jí dostatečného zájmu ze strany kompetentních orgánů a organizací zabývajících se koncepcemi boje s chudobou. Kvantifikace dostupných ukazatelů o chudobě nedostatečně odráží skutečnou situaci chudých ve městech. Do celkových údajů za města bývají zprůměrnováni všichni obyvatelé bez zohlednění propastné materiální nerovnosti. Navíc i při odděleném zkoumání městských chudých mnohdy dospíváme k problematickým závěrům, neboť vyšší příjem ve městě nemusí ani zdaleka znamenat vyšší životní standard (natož subjektivní spokojenost) ve srovnání s venkovem.

Strategie pro boj s chudobou čelí dvěma základním problémům: Městská chudoba bývá vnímána pouze jako dílčí součást všeobecné chudoby, a i když při vytváření strategií dojde k oddělení pohledů na města a venkov, je stále obtížné tento přístup prosadit i do realizace strategií. Přínosem PRSP v přístupu k městské chudobě je zejména to, že dochází k pojmenování těchto problémů a to je první krok k pochopení a porozumění významu hrozby městské chudoby pro její řešení v budoucnu. Přestože chudoba ve venkovských oblastech rozvojového světa je stále oprávněně považována v PRSP dokumentech za prioritní (a jak je uvedeno na příkladu Zambie, podporu venkova preferuje i česká rozvojová pomoc), je třeba si uvědomit, že stále akutnější hrozby představuje chudoba městská.

Věřím, že se v budoucnu problematice městské chudoby dostane takové pozornosti a podpory, kterou vzhledem k vážnosti situace vyžaduje a zejména bude vyžadovat. Pozitivním zjištěním je, že mezinárodní instituce v čele se skupinou Světové Banky a Mezinárodního Měnového Fondu si tuto situaci již (alespoň v „rétorické“ rovině některých strategických dokumentů) uvědomují a prostřednictvím PRSP lze pozorovat jisté snahy o zacílení většího zájmu tímto směrem.

POUŽITÁ LITERATURA

- BAHAROGLU, D., KESSIDES, C. (2001): Urban poverty. Poverty Reduction Strategy Sourcebook, World Bank, Washington DC, s. 124-132.
http://poverty.worldbank.org/files/4418_chap16.pdf
- BAKER, J., WALLEVIK, H. (2003): Poverty and wealth at the rural–urban interface: an actor-centred perspective from northern Tanzania. *Environment and Urbanization*, 15, č. 2, s. 229-249.
- BBC NEWS (2005): Zimbabwe slum demolitions resume.
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4715635.stm>, staženo k 19.5.2007.
- BEALL, J., FOX, S. (2007): Urban Poverty and Development in the 21st Century. Oxfam Research Report.
http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/issues/livelihoods/downloads/research_urban_poverty.pdf
- BHARUCHA, N. (2006): Yamuna Gently Weeps. <http://www.yamunagentlyweeps.com/>, staženo k 22.4.2007.
- BOOTH, D., PIRON, L. (2004): Politics and the PRSP Approach: Bolivia Case Study. PRSP Monitoring and Synthesis Project, Overseas Development Institute, London.
<http://www.prspsynthesis.org/>
- BOSSUYT, J., GOULD, J. (2000): Decentralisation and Poverty Reduction: Elaborating the Linkages. Policy Management Brief 12, European Centre for Development Policy Management.
http://domino.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Navigation.nsf/index2?readform&http://domino.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Content.nsf/0/EF3D6C8AFD034800C1256C6C0049F9E6?OpenDocument
- CARE (2006): Cities on the brink: Urban poverty in the 21st century.
<http://www.careinternational.org.uk/Cities+On+The+Brink:+Urban+poverty+in+the+21st+century+6828.twl>, staženo k 25.3.2007
- CIVIL SOCIETY FOR POVERTY REDUCTION (CSPR) (2005): Evaluation of the 2002-2004 Poverty Reduction Strategy Paper, Lusaka, 46 s.
<http://www.cspr.org.zm/Reports&Updates/2002-2004-PRSP-evaluation.pdf>, staženo k 12.5.2007
- CRAIG, D. (2003): Poverty Reduction Strategy Papers: A New Convergence. *World Development*, 31, č. 1, s. 53–69.
<http://fudan.socialwork.hku.hk/SOWK6002%20Social%20policy%20and%20administration/13-SPA-World-Poverty.pdf>

- CENTRAL STATISTICAL OFFICE (CSO) (1998): Living Conditions in Zambia 1998; The Evolution of Poverty in Zambia 1990-1996. <http://www.zamstats.gov.zm/> staženo k 12.5.2007
- DRISCOLL, R. (2006): Second Generation Poverty Reduction Strategie. PRSP Monitoring and Synthesis Project, Overseas Development Institute, London. <http://www.prspsynthesis.org/synthesis10.pdf>
- DURAND-LASSERVE, A., CLERC, V. (1996): Regularization and Integration of Irregular Settlements: Lessons from Experience. UMP Working Paper Series 6. UNDP/UNCHS and the World Bank, Washington, D.C. <http://ww2.unhabitat.org/programmes/ump/documents/wp6.pdf>
- EASTERLY, W. (2001): The Effect of IMF and World Bank Programmes on Poverty. Discussion Paper No. 2001/102, World Institute for Development Economics Research. <http://cdi.mecon.gov.ar/biblio/docelec/wider/dp/dp2001-102.pdf>
- EBERLEI, W. (2003): Participation and Ownership in PRS. E+Z, 41, S.411-413.
- EBERLEI, W. (2000): Taking a lead against poverty? D+C, 12, č. 3, 432-446.
- ENGLE, P., HADDAD, L., MENON, P. (1997): Care and Nutrition: Concepts and Measurement. IFPRI Occasional Paper. International Food Policy Research Institute, Washington, D.C. <http://citeseer.ist.psu.edu/694427.html>
- EVENS, A. (2004): "Financing Poverty Reduction Strategies to meet the Millennium Development Goals – Process Alignment Issues. PRSP Monitoring and Synthesis Project, Overseas Development Institute, London. <http://www.prspsynthesis.org/>
- GARRETT, J. (2000): Achiving Urban Food and Nutrition Security in the Developing World. International Food Policy Research Institute Research Report, Washington, D.C. <http://www.ifpri.cgiar.org/2020/focus/focus03/focus03.pdf>
- GRAMEEN BANK (2007): Bank for the poor – What is a microcredit? <http://www.grameen-info.org/bank/WhatisMicrocredit.htm>, staženo k 19.5.2007
- GREGORY, P. (2007): Making difference. The Natural Resources Systems Programme. http://www.nrsp.org.uk/pdfs/highlights/NRSP%20RH_04-06_web.pdf
- HADDAD, L., RUEL, M., GARRETT, J. (1999a): Are Urban Poverty and Undernutrition Growing? Some Newly Assembled Evidence. World development, 27, č. 11, s. 1891-1904.
- HADDAD, L., RUEL, M., GARRETT, J. (1999b): Some Urban Facts of Life: Implications for Research and Policy. World development, 27, č. 11, s. 17-38.
- ILO (2002): 'Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture'. International Labour Organization, Geneva, 60 s. http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2002/102B09_139_engl.pdf

- INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF) (2005): Second PRSP Implementation Progress Report July 2003 – June 2004. Republic of Zambia, Ministry of Finance and National Planning. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr05112.pdf>
- IMF (2002): Zambia Poverty Reduction Strategy Paper, <http://www.imf.org/External/NP/prsp/2002/zmb/01/033102.pdf>
- KELLETT, P., TIPPLE, G.(2000): The Home as Workplace: A Study of Income-Generating Activities within the Domestic Setting. *Environment and Urbanization*, 12, č. 1, S.203-214.
- KESSIDES, C. (2005): The Urban Transition in Sub-Saharan Africa: Implications for Economic Growth and Poverty Reduction. Africa Region Working Paper Series No. 97, World Bank. <http://www.worldbank.org/afr/wps/wp97.pdf>.
- LINDNER, T., STRNAD, M. (2006): Světová banka a vývoj jejích strategií v boji proti chudobě. *Mezinárodní vztahy*, č. 2, s. 120-142.
- LEWIS, O. (1959): Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty. Wikipedia, the free encyclopedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_poverty, staženo k 18.5.2007.
- LILWALL, R. (2004): Cycling home from Siberia. <http://blogs.bootsnall.com/rob/>, staženo k 21.5.2007.
- MALONEY, W. (2003): 'Informality Revisited'. World Bank Policy Research Working Paper 2965. <http://ideas.repec.org/f/pma705.html>
- MASIKA, R. (1997): Urbanisation and Urban Poverty: A Gender Analysis. Swedish International Development Cooperation Agency. <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re54.pdf>
- MATTINGLY, M. (2006): The peri-urban interface: intervening to improve livelihoods The Natural Resources Systems Programme (NRSP). <http://www.nrsp.org.uk/2.aspx>
- MAXWELL, D. (2000): Urban Livelihoods, Food and Nutrition Security in Greater Accra. International Food Policy Research Institute Research Report, Washington, D.C. <http://www.ifpri.org/pubs/abstract/112/rr112.pdf>
- MITLIN, D. (2004): Understanding Urban Poverty; What the Poverty Reduction Strategy Papers tell us. International Institute for Environment and Development, London, 30 s.
- MOSER, C. (1995): Gender Planning and Development: Tudory, Praktice and Traning. Routledge, London, 120 s.
- MZV (2006): Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Zambíí. Ministerstvo zahraničních věcí. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16153>, staženo k 19.5.2007
- NOVOTNÝ, J. (2006): Nejchudší země světa. *Geografické rozhledy*, 16, č. 1, s.2-3.

- NOVOTNÝ, J. (2004): Společensko-ekonomická diferenciacie světa se zvláštním důrazem k rozdílům regionálním. Dizertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 150 s.
- NRSP (2006): NRSP Brief. The Natural Resources Systems Programme, Project R8491, London. <http://www.nrsp.org.uk/database/documents/2006.pdf>, staženo k 25.3.2007.
- PACIONE, M. (2001): Urban geography a global perspective. Routledge, London, 663 s.
- PIRON, L., NORTON, A. (2004): Politics and the PRSP Approach: Uganda Case Study. PRSP Monitoring and Synthesis Project, Overseas Development Institute, London. <http://www.prpsynthesis.org/>
- POPKIN, B. (2001): The Nutrition Transition and Obesity in the Developing World. The Journal of Nutrition, 131, č. 1, s. 871-873.
- ROGERSON, C. (1996): Urban Poverty and the Informal Economy in South Africa's Economic Heartland. Environment and Urbanization, 12, č. 1, s. 167-179.
- SAHN, D., STIFEL, D. (2002): Progress towards the Millennium Development Goals in Africa. World Development, 31, č.1, s.23-52.
- SATTERTHWAITE, D. (2003): The Millenium Development Goals and urban poverty reduction: great expectations and nonsense statistics. Environment and Urbanization, 15, č.2, s. 181-190.
- SATTERTHWAITE, D. (2001): Reducing urban poverty: Constraints on the effectiveness of aid agencie and development banks and some suggestions for change. Environment and Urbanization, 13, č.1, s. 137-157.
- SHEN, J. (1998): China's Future Population and Development Challenges. The Geographical Journal, 164, č 1, s. 32-40.
- STIGLITZ, J. (1999): The World Bank at the Millenium. The Economic Journal, 109, č. 459, s. 577-597.
- TACOLI, C. (2003): The links between urban and rural development. Environment and Urbanization, 15, č.1, s. 3-12.
- TINKER, I. (1997): Street Foods: Urban Food and Employment in Developing Countries. Oxford University Press, New York, 256 s.
- UNDP(2005): World Urbanization Prospects, 2005 Revision, Department of Economic and Social Affairs Population Division. <http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005wup.htm>, staženo k 15.4.2007
- UNICEF (2005): The State of World's Children. http://www.unicef.org/publications/index_24432.html, staženo k 18.4.2007

- UNITED NATIONS (2005): Urban Agglomeration, Department of Economic and Social Affairs Population Division.
http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005urban_agglo.htm,
staženo k 15.4.2007
- UN-HABITAT (2001): Safe drinking water and sanitation and human health. United Nations Environment Programme, GEO Year Book.
<http://www.unep.org/geo/yearbook/yb2003/fig45.htm>, staženo k 18.4.2007
- WORLD BANK (2000): World Development Report 1999/2000. Development Economics, World Development Report (DECWD). Washington, D.C.: World Bank.
<http://www.worldbank.org/wdr/2000/pdfs/transcript.pdf>
- WORLD 66 (2006): Mexico City Photo Gallery.
<http://www.world66.com/northamerica/mexico/mexicocity/lib/gallery>, staženo k 22.5.2007.
- WRATTEN, E. (1995): Conceptualizing urban poverty. *Environment and Urbanization*, 7, č.1, s. 11-33.
- XIE, J. (2005): Simulating Emergent Urban Form: Desakota in China. Working Paper CASA 95, Centre for Advanced Spatial Analysis (UCL), London.
<http://eprints.ucl.ac.uk/archive/00001267/>

Příloha 1 – Města s populací nad 10 milionů

Město	1950		1975		2005		2015	
	obyvatelé (milióny)	Město	obyvatelé (milióny)	Město	obyvatelé (milióny)	Město	obyvatelé (milióny)	Město
1 New York-Newark	12,3	1 Tokyo	26,6	1 Tokyo	35,3	1 Tokyo	36,2	1 Tokyo
2 Tokyo	11,3	2 New York-Newark	15,9	2 Mexico City	19,2	2 Mumbai (Bombay)	22,6	2 Mumbai (Bombay)
		3 Shanghai	11,4	3 New York-Newark	18,5	3 Delhi	20,9	3 Delhi
		4 Mexico City	10,7	4 Mumbai (Bombay)	18,3	4 Mexico City	20,6	4 Mexico City
				5 São Paulo	18,3	5 São Paulo	20,0	5 São Paulo
				6 Delhi	15,3	6 New York-Newark	19,7	6 New York-Newark
				7 Calcutta	14,3	7 Dhaka	17,9	7 Dhaka
				8 Buenos Aires	13,3	8 Jakarta	17,5	8 Jakarta
				9 Jakarta	13,2	9 Lagos	17,0	9 Lagos
				10 Shanghai	12,7	10 Calcutta	16,8	10 Calcutta
				11 Dhaka	12,6	11 Karachi	16,2	11 Karachi
				12 Los Angeles ^a	12,1	12 Buenos Aires	14,6	12 Buenos Aires
				13 Karachi	11,8	13 Cairo	13,1	13 Cairo
				14 Rio de Janeiro	11,5	14 Los Angeles ^a	12,9	14 Los Angeles ^a
				15 Osaka-Kobe	11,3	15 Shanghai	12,7	15 Shanghai
				16 Cairo	11,1	16 Metro Manila	12,6	16 Metro Manila
				17 Lagos	11,1	17 Rio de Janeiro	12,4	17 Rio de Janeiro
				18 Beijing	10,8	18 Osaka-Kobe	11,4	18 Osaka-Kobe
				19 Metro Manila	10,7	19 Istanbul	11,3	19 Istanbul
				20 Moscow	10,7	20 Beijing	11,1	20 Beijing
						21 Moscow	10,9	21 Moscow
						22 Paris	10,0	22 Paris

Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2005 Revision

OBVATELÉ ŽIJÍCÍ VE SLUMECH

Podíl obyvatel žijících ve slumech podle států (mimo Severní Ameriky a Evropy)

